

**UCHWAŁA NR XXXV/276/2017
RADY GMINY GRODZISKO DOLNE**

z dnia 29 sierpnia 2017 r.

**w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego
Gminy Grodzisko Dolne na lata 2017-2020”**

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2016r., poz. 446 z późn. zm), art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2014r., poz. 1446 z późn. zm.) po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

**Rada Gminy Grodzisko Dolne
postanawia co następuje:**

§ 1. Przyjmuje się do realizacji Gminny Program Opieki nad Zabytkami i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Gminy Grodzisko Dolne na lata 2017-2020 stanowiący załącznik do Uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Przewodniczący Rady Gminy

Jerzy Gdański

Załącznik do uchwały Nr XXXV/276/2017

Rady Gminy Grodzisko Dolne

z dnia 29 sierpnia 2017 r.

PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
I OCHRONY DZIEDZICTWA
KULTUROWEGO
GMINY GRODZISKO DOLNE
NA LATA 2017 - 2020

URZĄD GMINY GRODZISKO DOLNE

GRODZISKO DOLNE 2017

WPROWADZENIE

Dziedzictwo kulturowe, to dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, to również dorobek naszych czasów. Najczęściej utożsamiamy dziedzictwo kulturowe z archeologią, architekturą i sztuką. Również dawne formy gospodarowania (np. sposoby uprawy roli, sposoby produkcji różnych wyrobów charakterystycznych dla danego regionu) oraz wiele innych przejawów życia i rozwoju społeczności stanowią elementy naszej kultury.

Pamiętać, zatem musimy o bogactwie nieodnawialnych źródeł informacji o życiu i działalności naszych przodków oraz o potrzebie zachowania tych źródeł dla przyszłych pokoleń.

Świadomość potrzeby ratowania i ochrony zabytków jest coraz powszechniejsza wśród mieszkańców naszej gminy. Dbanie o należyty stan i atrakcyjny wygląd naszych zabytków, aby nie były kojarzone z obiektami o złym stanie technicznym, nieremontowanymi od lat, czy wręcz z ruinami jest naszym społecznym obowiązkiem. Rewitalizacja poszczególnych obiektów, jak również całych zespołów zabudowy jest szansą na ich uratowanie. Tak, więc stworzenie programu opieki nad zabytkami jest koniecznością przewidzianą ustawą oraz potrzebą społeczną. Jest również ważnym czynnikiem w upowszechnianiu wiedzy i pomaganiu właścicielom zabytków w dbaniu o ich dobrą kondycję.

Gmina nigdy nie będzie atrakcyjna dla turysty, jeżeli jej zabytki będą zaniedbane, niewłaściwie promowane czy eksponowane. To urok zadbanych zabytków i parków tworzy niepowtarzalny charakter danego miejsca, do którego z chęcią powraca turysta. Kultura i tradycja ziemi grodziskiej, malownicze położenie geograficzne oraz zabytki tworzą niepowtarzalny produkt turystyczny, który jest znaczącym elementem rozwoju gminy. Twórzmy, więc, dla dobra nas samych i dobra przyszłych pokoleń ten wizerunek, tę atmosferę przyjaznej gminy nie tylko dla społeczności lokalnej, ale i turystów.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Grodzisko Dolne na lata 2017-2020 jest dokumentem o charakterze uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania w gminie (Planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Grodzisko Dolne, Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Grodzisko Dolne). Nie stanowi aktu prawa miejscowego, lecz jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Program opieki nad zabytkami stanowi podwalinę współpracy między samorządem gminy, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Współpraca ta rozwijana w kolejnych latach powinna przynieść lokalnej społeczności nie tylko wymierne korzyści, ale też zachowanie naszego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

1. POŁOŻENIE I KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA GMINY

Gmina Grodzisko Dolne jest jedną z 114 gmin wiejskich województwa podkarpackiego. Położona w powiecie leżajskim, w malowniczym, pagórkowatym terenie przeciętym doliną potoku Leszczyńka.

Administracyjnie podzielona jest na 10 sołectw. Powierzchnia gminy wynosi 78,42 km² w tym powierzchnia rolna 76%, powierzchnia leśna 23%. Gęstość zaludnienia: 106,16 osób/km².

Wg stanu na dzień 31.12.2016r. w Gminie Grodzisko Dolne zamieszkuje 8222 mieszkańców, w tym:

- kobiet - 4160,
- mężczyzn - 4062.

Z racji swego położenia Gmina Grodzisko Dolne graniczy z gminami:

- Żołynia od strony zachodniej,
- Białobrzegi od strony południowo – zachodniej (powiat łańcucki),
- Tryńcza od strony południowo – wschodniej (powiat przeworski),
- Gmina Leżajsk od strony północnej.

Teren Gminy Grodzisko Dolne od wielu lat pozostaje w zainteresowaniu archeologów. Na jej obszarze dokonano ciekawych odkryć archeologicznych. Prowadzone w 1996 roku liczne prace wykopaliskowe oraz badania, potwierdziły ślady bytności człowieka z okresu neolitu i brązu. Odkryto ślady osadnictwa sprzed ponad 11 tysięcy lat, co należy do rzadkości w skali ogólnopolskiej.

Pierwsze wiadomości źródłowe o Grodzisku pochodzą z końca XIV wieku. Według dociekań archeologów i historyków w średniowieczu, jak wskazuje sama nazwa miejscowości, w Grodzisku istniał gród warowny. Od XVII wieku Grodzisko spełniało rolę ośrodka rzemieślniczo - targowego. W wieku XVIII otrzymało prawa miejskie. Grodzisko było dużą, stale rozwijającą się osadą, z której wyrastały kolejne wsie i przysiółki. Do największych należały Grodzisko Dolne, Miasteczko, Grodzisko Górne i Wólka Grodziska. Od 1940r. działały tu placówka ZWZ - AK i oddział Batalionów Chłopskich. W 1984r. Grodzisko Dolne zostało odznaczone Krzyżem Walecznych. Najstarszym zabytkiem Grodziska jest kościół parafialny p.w. Św. Barbary murowany z II poł. XVIII w., rozbudowany w następnym stuleciu. Wystrój i wyposażenie główne XVIII - XX - wieczne. Od lat 90. XX w. gruntowny remont świątyni zakończony w 2006r. wymianą starego okrycia dachowego na nowe, miedziane. W 2008r. wykonano odtworzenie zabytkowych okien oraz witraże w prezbiterium kaplicy bocznej, przedsionkach, skarbcu, zakrystii. Natomiast w 2014 r. wykonano termomodernizację obiektu.

Na terenie Gminy (miejscowość Chodaczów) znajduje się ponad stuletni budynek austro-węgierskiej strażnicy kolejowej. W 2016r. decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wpisany do ewidencji Gminy Tryńcza.

Grodzisko chlubi się również pochodzeniem wielu znanych ludzi m.in. prof. Józefa Burszty (1914-1987) etnografa i socjologa wsi, Franciszka Leji (1885-1979) nestora matematyki polskiej, ks. prof. Wincentego Urbana (1911-1983), historyka kościoła, biskupa sufragana wrocławskiego.

Znaczący wkład w rozwój ekonomiczny Miasteczka wniosła mniejszość żydowska, która stanowiła drugie po Leżajsku skupisko Żydów w tym regionie. Posiadali swój kahał i synagogę. Po wywłaszczeniu ludności żydowskiej przez Niemców, większość uciekła, kilkanaście osób przechowała miejscowa ludność, a 241 rozstrzelano na miejscowym kirkucie.

Gmina Grodzisko Dolne już od kilkunastu lat aktywnie i z powodzeniem promuje lokalną kulturę ludową we własnym środowisku, powiecie, województwie i kraju. Jest prawdziwym zagłębieniem folkloru. Słynie z żywo rozwiniętej twórczości ludowej. Tradycje muzyczne kultywuje Kapela Ludowa i zespół Regionalny „Grodziszczoki”, Zespół Śpiewaczo - Obrzędowy „Leszczyńska” i Orkiestra Dęta.

Gmina jest miejscem działalności licznych organizacji i stowarzyszeń, aktywnie wspierających i propagujących grodziską kulturę i tradycję. Do najaktywniejszych należą: Kobiety Gminy Grodzisko Dolne, Turki Grodziskie, Missio Misericordiae, Ziemia Grodziska. Gmina jest współorganizatorem wielu imprez plenerowych, które przyciągają do Grodziska rzesze widzów z całej Polski. Do ważniejszych należą: Ogólnopolska Parada Straży Wielkanocnych „Turki”, Spadochronowe Mistrzostwa Podkarpacia w Celności Lądowania, Regionalny Kongres Misyjny, Dni Grodziska.

Teren Gminy charakteryzuje się ciekawą rzeźbą terenu i znacznym potencjałem przyrodniczym, który podwyższa jej turystyczno – rekreacyjne wartości. Jest tu wiele pięknych i ciekawych miejsc, które ze względu na bogate walory przyrodniczo – krajobrazowe warto zobaczyć. Są to m.in. punkty widokowe, z których przy słonecznej pogodzie rozpościerają się piękne widoki. Szlaki turystyczne przebiegające przez gminę pozwalają na podziwianie krajobrazów z możliwością zwiedzania obiektów historycznych i kulturowych. Ciekawym i godnym polecenia miejscem jest Rezerwat Przyrody w Zmysłówce, drzewostan, którego stanowią liczne egzemplarze okazałych modrzewi polskich, dębów i buków o pomnikowych wymiarach. Lasy cechuje olbrzymie bogactwo fauny i flory.

Dodatkowym elementem uatrakcyjniającym krajobraz są liczne zakrzewienia, jeziorka i zagłębienia polodowcowe, tworzące charakterystyczne oczka wodne. Największym z nich jest zbiornik wodny „Czyste”, który stanowi doskonałe miejsce do wędkowania i letniego wypoczynku okolicznych mieszkańców oraz turystów. W okresie wakacyjnym działa tu strzeżone kąpielisko.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Gminy zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (j.t. Dz.U. z 2016r., poz.446 z późn. zm.) w zakresie zadań własnych realizują sprawy dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 7 ust 1 pkt.9).

Obowiązek sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami nakłada na gminę art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r., poz. 1446 z późn. zm.). Zgodnie z tym artykułem prezydent, burmistrz lub wójt sporządza na okres 4 lat Gminny Program Opieki nad Zabytkami.

Gminny program opieki nad zabytkami jest uchwalany przez radę gminy, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Program ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa.

Ustawa reguluje zasady ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, definiuje pojęcie zabytku, określa formy ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków (w tym administracji rządowej i samorządowej), formy finansowania opieki nad zabytkami i ich ewidencjonowania).

„Program Opieki nad Zabytkami dla gminy Grodzisko Dolne na lata 2017-2020” zgodnie z przytoczoną powyżej ustawą ma na celu:

- zapoznanie z uwarunkowaniami prawnymi dotyczącymi ochrony i opieki nad zabytkami
- rozpoznanie potrzeb dotyczących podejmowania działań zmierzających do zahamowania procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania
- podejmowanie działań w zakresie stałego podnoszenia świadomości społecznej o wartościach duchowych i materialnych otaczających nas krajobrazów i potrzebie większej troski każdego o ich ochronę, właściwe kształtowanie i pielęgnację
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych, edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych oraz opiekę nad zabytkami
- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania województwa
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

Państwo realizuje swoje obowiązki względem zabytków między innymi za pośrednictwem organów samorządowych różnego szczebla. W tym względzie władzom gminy przypisana została istotna

rola w kreowaniu ochrony dziedzictwa kulturowego na podległych im terenach. Gminy z jednej strony są właścicielem dość znacznej ilości dóbr kultury materialnej, z drugiej strony dysponują aparatem administracyjnym umożliwiającym prowadzenie właściwej polityki względem tej sfery życia publicznego.

Zgodnie z art.7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r., poz. 1446 z późn. zm.) **formami ochrony zabytków są:**

- wpis do rejestru zabytków
- uznanie za pomnik historii
- utworzenie parku kulturowego
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury

Celem tego programu opracowanego w oparciu o rejestr zabytków, gminną ewidencję zabytków, oraz dokumenty z zakresu planowania przestrzennego jest stworzenie całościowej i wieloletniej strategii ochrony zabytków znajdujących się na terenie gminy Grodzisko Dolne realizowanej w 4 -letnich cyklach – etapach, środkami optymalnymi, dostępnymi przez gminę, zarówno prawnymi (zapisy dotyczące ochrony zabytków w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego) jak też finansowymi (przeznaczenie środków budżetowych Gminy, pozyskiwanie środków unijnych). Kierunek podejmowanych przez gminę działań, mających na celu szeroko pojętą ochronę dziedzictwa kulturowego, określa Program Opieki nad Zabytkami.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Od strony formalno - prawnej zagadnienia ochrony i opieki nad zabytkami regulują:

- Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (j.t. Dz.U. z 2014r., poz.1446 z późn. zm.), która stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce i definiuje pojęcia zabytku, ochrony i opieki nad zabytkami, form ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków (w tym administracji rządowej i samorządowej), formy finansowania opieki nad zabytkami, ich ewidencjonowania etc.
- Ustawa o samorządzie gminnym (j.t. Dz.U. z 2016r., poz.446 z późn. zm.),
- zgodnie z art. 7 ust.1 pkt 9 cyt. ustawy: „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy kultury w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.

Przedmiotowa ustawa przypisuje samorządom istotną rolę w kreowaniu strategii ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie ich działania. Są one, bowiem właścicielami znacznego zasobu zabytków nieruchomych, z drugiej zaś strony dysponują aparatem administracyjnym, który umożliwia kształtowanie polityki w tej dziedzinie życia społecznego.

Ponadto prawne aspekty ochrony zabytków odnaleźć można w:

- Ustawie - Prawo ochrony środowiska (j.t. Dz.U. z 2017r., poz.519 z późn. zm.),
- Ustawie o ochronie przyrody (j.t. Dz.U. z 2016r., poz.2134 z późn. zm),
- Ustawie o gospodarce nieruchomościami (j.t. Dz.U. z 2016r., poz.2147 z późn. zm),
- Ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (j.t. Dz.U. z 2016r., poz. 778 z późn. zm),
- Ustawie Prawo budowlane (j.t. Dz.U. z 2016r., poz. 290 z późn. zm.).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach określone zostały w:

- Ustawie o muzeach (j.t. Dz.U. z 2012r., poz. 987 z późn. zm),
- Ustawie o bibliotekach (j.t. Dz.U. z 2012r., poz.642 z późn. zm) .

Zasady ochrony materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (j.t. Dz.U. z 2016r. poz.1506 z późn. zm)

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1. Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004 - 2020 formułuje cel strategiczny w programie operacyjnym „Dziedzictwo kulturowe”

Program realizowany jest w ramach dwóch komplementarnych priorytetów: rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych. Podstawowym celem priorytetu pierwszego jest poprawa zachowania zabytków, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, wreszcie zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę. Priorytet drugi programu koncentruje się natomiast na zadaniach związanych z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

W tezach do **krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami** wyznaczone zostały następujące cele działań:

1) W zakresie uwarunkowań ochrony i opieki nad zabytkami:

- Pełna ocena stanu krajowego zasobu zabytków nieruchomych. Określenie kategorii i stopnia zagrożeń
- Pełna ocena stanu krajowego zasobu zabytków ruchomych. Określenie kategorii stopnia zagrożeń
- Pełna ocena stanu krajowego zasobu dziedzictwa archeologicznego. Określenie kategorii i stopnia zagrożeń oraz wyznaczenie stref o szczególnym zagrożeniu dla zabytków archeologicznych
- Objęcie skuteczną i zorganizowaną ochroną przynajmniej najcenniejszych zabytków techniki
- Pełna ocena stanu krajowego zasobu pomników historii i obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa. Określenie kategorii i stopnia zagrożeń
- Ocena stanu służb i możliwości wypełniania całokształtu zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami
- Ocena stanu i stopnia objęcia opieką zabytków w poszczególnych kategoriach. Doskonalenie i rozwijanie oraz podnoszenie efektywności i skuteczności instytucjonalnej i społecznej ochrony i opieki nad zabytkami
- Udoskonalenie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym i zabytkami

2) W zakresie działań o charakterze systemowym:

- Powiązanie ochrony zabytków z polityką ekologiczną, ochrony przyrody, architektoniczną i przestrzenną, celną oraz polityką bezpieczeństwa państwa. Realizacja powszechnych tendencji europejskich i światowych do rozszerzania pola ochrony na całe dziedzictwo kulturowe obejmujące dobra kultury i natury (World Cultural Heritage).

- Przygotowanie strategii ochrony dziedzictwa kulturowego wytyczającej główne założenia koncepcji ochrony w Polsce. Wprowadzenie jej do polityk sektorowych we wszystkich dziedzinach i na wszystkich poziomach zarządzania i gospodarowania

3) W zakresie systemu finansowania:

- Stworzenie sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej.

4) W zakresie dokumentowania, monitorowania i standaryzacji metod działania:

- Tworzenie systemu i stałe aktualizowanie elektronicznych baz informacji o zasobach i stanie zabytków w Polsce i ich dokumentacji. Stworzenie warunków do realizacji ustawowego obowiązku dokumentowania wszystkich prac, przy wszystkich grupach i typach obiektów zabytkowych.

- Gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania, postępach i wynikach prac konserwatorskich i restauratorskich, zagrożeniach, prawidłowości zarządzania i bezpieczeństwie użytkowania obiektów zabytkowych oraz o innych formach ochrony dziedzictwa.

- Wypracowanie i wprowadzenie szczegółowych zasad ochrony dziedzictwa w planach zagospodarowania przestrzennego. Wypracowanie standardów zagospodarowania i estetyki zabytkowych przestrzeni publicznych.

5) W zakresie kształcenia i edukacji:

- Utrzymanie i doskonalenie dotychczas wypracowanego systemu kształcenia w dziedzinie konserwacji i ochrony. Zorganizowanie systemu podnoszenia kwalifikacji w każdej grupie zawodowej pracującej na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.

- Kształcenie społeczeństwa w duchu poszanowania dla autentyzmu oraz wartości materialnych i niematerialnych wspólnego, wielokulturowego dziedzictwa. Budowanie klimatu społecznego zrozumienia, akceptacji dla idei ochrony i dawności zabytków odczytywanych, jako źródło tożsamości, wiedzy i dumy z przeszłości, tradycji, wiedzy o sposobie życia i pracy przodków.

- Upowszechnianie wśród właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych znajomości zasad konserwatorskich, zasad etyki i profilaktyki konserwatorskiej. Tworzenie mechanizmów ekonomicznych sprzyjających prawidłowemu traktowaniu obiektów zabytkowych.

6) W zakresie współpracy międzynarodowej:

- Wzmocnienie obecności Polski w światowym i europejskim środowisku działającym na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i promocja polskich osiągnięć w tej dziedzinie.

- Oparcie działań na pojęciu wspólnego dziedzictwa kultury ludzkości. Troska o ochronę polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą.

4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030.

Najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju jest: **Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030** przyjęta uchwałą Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. Dokument ten przedstawia wizję zagospodarowania przestrzennego kraju w perspektywie 20 lat, określa cele i kierunki polityki zagospodarowania kraju służące jej urzeczywistnieniu, ponadto wskazuje zasady oraz mechanizmy koordynacji i wdrażania publicznych polityk rozwojowych. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długiej perspektywie czasowej. Szczególną uwagę zwrócono na budowanie i utrzymanie ładu przestrzennego, który decyduje o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystać szanse rozwojowe.

Wśród uwarunkowań polityki przestrzennej zagospodarowania kraju uwzględniono uwarunkowania wynikające z dziedzictwa kulturowego. Zdiagnozowano niski, niezgodny z posiadanym potencjałem rozwojowym, poziom wykorzystania funkcji symbolicznych i promocyjnych zasobów dziedzictwa kulturowego. Określone zostało, iż dziedzictwo kulturowe - tak materialne, jak i odnoszące się do sfery wartości niematerialnych - jest częścią współczesnej przestrzeni. Obejmuje nie tylko pojedyncze obiekty kulturowe lub ich zespoły, ale także całość jednostki przestrzennej – obiekt wraz z otaczającą go przestrzenią.

Odziedziczone obiekty muszą pełnić funkcje użytkowe nadane współcześnie, zgodnie z ich potencjałem i wymogami ochrony. W przeciwnym wypadku niszczej, gniją, tracą wartość, nieodwracalnie zubożają potencjał rozwojowy i obraz dziedzictwa narodowego.

W perspektywie najbliższych lat rola dziedzictwa kulturowego w procesie rozwoju przestrzennego kraju będzie rosła. Wzrost zamożności społeczeństwa oraz przekształcenia o charakterze kulturowym spowodują wzrost znaczenia rozwojowego zarówno materialnych jak i niematerialnych składników dziedzictwa kulturowego. Ich lokalizacja i umiejętność wykorzystania w procesach rozwoju będzie wpływała pozytywnie na tok koncentracji gospodarczej, ludnościowej oraz rangę kultury i turystyki.

W dokumencie Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania kraju 2030 uwzględnione zostały powiązania polityki przestrzennej z ochroną i opieką nad zabytkami oraz zalecenia odnoszące się do zachowania i wykorzystania dziedzictwa kulturowego Polski:

- rewitalizacja historycznych i zabytkowych obiektów w celu wzmocnienia i wyeksponowania ich funkcji,
- zabezpieczenie możliwości dalszego rozwoju społeczno - gospodarczego w oparciu o zachowanie w dobrym stanie zasobów: naturalnych, kulturowych i lokalnych walorów środowiska,

- zachowanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego (w tym najcenniejszych fragmentów przestrzeni przyrodniczej) w procesie trwałego rozwoju społeczno – gospodarczego, przy aktywnym udziale różnorodnych partnerów, w szczególności społeczności lokalnych,
- rozpoznanie i zachowanie charakterystycznych krajobrazów przyrodniczych i historycznych oraz związanych z nimi elementów symbolicznych o charakterze dóbr materialnych lub stanowiących część niematerialną dziedzictwa kultury, a także rozwój współczesnych krajobrazów kulturowych,
- wykorzystanie unikalnych zasobów krajobrazu kulturowego i budowanie specjalizacji terytorialnej w celu rozwoju lokalnych rynków pracy,
- ochrona i wykorzystanie dla celów rozwojowych potencjału przyrodniczego, krajobrazowego i kulturowego, będącego szansą rozwoju obszarów wiejskich, w tym rozwoju dodatkowych źródeł dochodu poza rolnictwem,
- osiągnięcie specjalizacji dzięki wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego, zasobów przyrodniczych i krajobrazowych - szansą dla rozwoju wielu obszarów wiejskich,
- dbałość o zabytki i dziedzictwo kulturowe oraz kultywowane tradycje lokalnych sprzyja rozwojowi turystyki i wspomaga proces budowania/wzmacniania tożsamości kulturowej,
- poprawa stanu budynków mieszkalnych i budynków użyteczności publicznej, ochrona dziedzictwa kulturowego, zapewnienie wysokiej, jakości przestrzeni publicznych, poprawa transportu publicznego, itp. powinny zapewnić kompleksowe lokalne programy rewitalizacji,
- zintegrowana ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego,
- prowadzenie aktywnej polityki konserwatorskiej i promocyjnej w stosunku do zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i zabytkowych obiektów kultury, obejmującej określenie przestrzeni i obiektów poddanych ochronie lub wskazanych do ochrony, prowadzenie monitoringu zachowania zasobów, powstawanie list krajobrazów i obiektów o unikatowych wartościach przyrodniczych, historycznych, archeologicznych, szczególnie o cechach symbolu, a także upowszechnienie listy krajobrazów zagrożonych,
- zabezpieczenie dziedzictwa przed skutkami klęsk żywiołowych,
- edukacja obywateli w zakresie budowania powszechnego przekonania, że polska przestrzeń powinna, jako bogactwo naturalne i dziedzictwo kulturowe podlegać zasadom zrównoważonego rozwoju, a ład przestrzenny jest dobrem publicznym.

4.1.3. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020.

Strategię Rozwoju Kapitału Społecznego 2020, przyjęto Uchwałą Rady Ministrów Nr 61 z dnia 26 marca 2013 roku. Mówi ona m. in., iż: dziedzictwo kulturowe stanowi nie tylko przedmiot ochrony, ale jest także zasobem, który powinien zostać wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju. Obejmuje on materialne dobra kultury oraz wartości artystyczne i poznawcze utrwalające naszą pamięć narodową, a także tworzącą naszą tożsamość.

Wśród przyjętych celów określonych, w tym dokumencie, na szczególną uwagę w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami zasługują:

CEL SZCZEGÓŁOWY 1: Kształtowanie postaw sprzyjających kooperacji, kreatywności oraz komunikacji.

Priorytet 1.2. Wspieranie edukacji innej niż formalna ukierunkowanej na kooperację, kreatywność i komunikację społeczną.

KIERUNKI DZIAŁAŃ
1.2.3. Rozwój instytucji kulturowych w uczeniu się innym niż formalne oraz upowszechnianie różnych form uczestnictwa w kulturze.
1.2.4. Rozwój kompetencji społecznych liderów i animatorów.

CEL SZCZEGÓŁOWY 4: Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego.

Priorytet 4.1. Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej.

KIERUNKI DZIAŁAŃ
4.1.1. Tworzenie warunków wzmocnienia tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym.
4.1.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i krajobrazowego.
4.1.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kulturowych.

4.1.4. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017.

Opracowanie Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami jest ustawowym obowiązkiem Ministra Kultury, zgodnie z zapisem Ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie i opiece nad zabytkami. Program określa cele i kierunki działań oraz zadania, które powinny być podjęte w szczególności przez organy i jednostki administracji publicznej w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Celem programu jest wzmocnienie ochrony i opieki nad istotną częścią dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce.

Wykładnia porządkująca sferę ochrony zabytków, na podstawie, której powstał Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami to „**Tezy do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami**”. Dokument ten opracowany został przez Zespół Rady Ochrony Zabytków, przy Ministrze Kultury, pod przewodnictwem prof. dr hab. Bogumiły Rouby. Przedstawia on siedem podstawowych zasad konserwatorskich, są nimi:

- zasady *primum non nocere* (z łac. – po pierwsze nie szkodzić),
- zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- zasady minimalnej niezbędnej ingerencji (powstrzymywanie się od działań niekoniecznych),
- zasady, zgodnie, z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,

- zasady czytelności i odróżnialności ingerencji,
- zasady odwracalności metod i materiałów,
- zasady wykonania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i najwyższym poziomem.

Powyżej wymienione zasady, powinny być przestrzegane przez: konserwatorów, pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów - restauratorów dzieł sztuki, konserwatorów - architektów, urbanistów, budowlanych, archeologów, badaczy, właścicieli i użytkowników, w tym duchownych.

W dokumencie do opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określone zostały następujące założenia w zakresie:

- **uwarunkowań dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami** - określenie stanu zabytków: nieruchomości, ruchomych, archeologicznych oraz stanu zabytków techniki, pomników historii i obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa. Dodatkowo ocena stanu opieki nad zabytkami, stanu służb konserwatorskich oraz uregulowań prawnych,
- **działania o charakterze systemowym** – powiązanie ochrony z polityką ekologiczną, architektoniczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa oraz wypracowanie strategii ochrony dziedzictwa i wprowadzenie jej do polityk sektorowych, a także ochrony przyrody,
- **system finansowania** – stworzenie sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej,
- **dokumentowanie, monitorowanie i standaryzacja metod działania** - co oznacza ujednoczenie metod działań profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych,
- **kształcenie i edukacja** - kształcenie profilaktyczne, podyplomowe i system uznawalności wykształcenia, edukacja społeczna, edukacja właścicieli i użytkowników,
- **współpraca międzynarodowa** – współpraca z instytucjami i organizacjami, współpraca w obszarze Europy Środkowej.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017 przyjęty został przez Radę Ministrów, dnia 24 czerwca 2014 roku, Uchwałą nr 125/2014.

Celem głównym Krajowego Programu jest: *wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrona zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków*. Do realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

1. Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce.
2. Wzmocnienie synergii działań organów ochrony zabytków.
3. Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

Cele szczegółowe realizowane będą w ramach następujących kierunków działań:

CEL SZCZEGÓŁOWY 1: Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce.

KIERUNKI DZIAŁAŃ:

1. Porządkowanie rejestru zabytków nieruchomych.
2. Przygotowanie ratyfikacji Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego.
3. Wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych.
4. Wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego.
5. Opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków ruchomych.
6. Opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.
7. Realizacja badań w ramach AZP na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego.

CEL SZCZEGÓŁOWY 2: Wzmocnienie synergii działań organów ochrony zabytków.

KIERUNKI DZIAŁAŃ:

1. Zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach.
2. Wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznością żyjącą w otoczeniu zabytków objętych ochroną.
3. Podniesienie, jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków.
4. Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków.

CEL SZCZEGÓŁOWY 3: Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

KIERUNKI DZIAŁAŃ:

1. Przygotowanie ratyfikacji Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa.
2. Wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego, jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych.
3. Promocja zasobów dziedzictwa za pośrednictwem Internetu.
4. Zwiększenie dostępu do zasobów dziedzictwa i ułatwienia jego odbioru społecznego.

W ramach Krajowego Programu zdefiniowane zostały także zagadnienia horyzontalne, rozumiane, jako tematy przewodnie, których problemy zostały poruszone, w co najmniej dwóch obszarach diagnozy oraz dwóch celach szczegółowych. Wskazują one priorytety w obszarze ochrony zabytków przyjęte do realizacji do 2017 r.:

1. Uporządkowanie sfery ochrony zabytków nieruchomych – uporządkowanie rejestru, a także podniesienie jakości służb w zakresie realizacji pozostałych zadań w odniesieniu do zabytków nieruchomych.
2. Dostosowanie prawa i praktyk ochrony zabytków w Polsce do standardów międzynarodowych.
3. Wzmocnienie realizacji konstytucyjnej zasady pomocniczości, w szczególności w odniesieniu do zadań realizowanych przy zaangażowaniu obywateli lub skierowanych bezpośrednio do nich.

4. Zwiększenie efektywności ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego – poprawa przepływu informacji pomiędzy organami ochrony zabytków, a społecznością żyjącą w ich otoczeniu.
5. Zwiększenie zaangażowania samorządów (w szczególności na poziomie gmin) w ochronę zabytków i opiekę nad nimi, a także pobudzenie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków.
6. Działania administracyjne zmierzające do zwiększenia dostępności obiektów zabytkowych dla osób niepełnosprawnych.

4.2. Polityka w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami w dokumentach szczebla Wojewódzkiego

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2017.

W Programie wskazano najważniejsze kierunki działań i działania ujęte w trzech priorytetach (rozdział V). Wybór konkretnych priorytetów dokonany został po wcześniejszej gruntownej analizie zasobu dziedzictwa kulturowego w regionie. Analizie takiej poddano układy urbanistyczne, budowle sakralne, obiekty architektury rezydencjonalnej, obronnej i użyteczności publicznej, budownictwo drewniane i przemysłowe, zabytkowe zespoły zieleni i cmentarze, bogaty zasób dziedzictwa archeologicznego, zabytki ruchome (zgrupowane w zbiorach muzealnych oraz w obiektach sakralnych), jak również krajobraz kulturowy. O wyborze konkretnych priorytetów, kierunków działań w dużej mierze zdecydowała dokonana w trakcie prac nad *Programem* ocena stanu zachowania poszczególnych rodzajów zabytków składających się na bogaty zasób dziedzictwa kulturowego regionu oraz analiza zagrożeń i występujących problemów w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Rozdział V Założenia programowe – priorytety, kierunki działań i działania:

Priorytet I Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego zawiera 3 kierunki działań oraz szereg działań, które odnoszą się do celów nr 1, 2 i 4 określonych w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Art. 87. ust. 2) i generalnie służyć mają: dbałości o krajobraz kulturowy regionu, o zachowanie jego charakterystycznych elementów zabytkowych i przyrodniczych oraz dążeniom do rewaloryzacji przekształconych cennych elementów dziedzictwa, a także włączenia dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia samorządów lokalnych. Cele takie mogą zostać spełnione poprzez realizację działań ujętych w kierunkach działań odnoszących się do: rewaloryzacji założeń urbanistycznych i ruralistycznych, zachowania tożsamości regionalnej i lokalnej oraz historycznej wielokulturowości regionu, tworzenia parków kulturowych.

Priorytet II Ochrona i zarządzanie dziedzictwem kulturowym, jako czynniki rozwoju społeczno - gospodarczego województwa zawiera 6 kierunków działań oraz działania odpowiadające celom nr 3 do 7 wymienionych w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Art. 87. ust.2).

Wskazane do realizacji działania i zadania przyczynić się mają przede wszystkim do: ochrony obiektów o szczególnej wartości, zahamowania procesu degradacji zabytków i dążenia do

poprawy ich stanu zachowania, wspierania racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów szczególnie zagrożonych, tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet III Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego oraz promocja i edukacja służące budowaniu tożsamości zawiera 3 kierunki działań oraz zadania, które zgodne są z celami nr 4 do 7 określonymi w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Art. 87. ust.2). Uwzględnione w tym priorytecie kierunki działań i działania służyć mają przede wszystkim: poszerzeniu wiedzy o zabytkach regionu poprzez wspieranie różnych projektów badawczych, szeroko rozumianemu wykorzystaniu zabytków dla potrzeb edukacyjnych i turystycznych, promowaniu potrzeb ochrony dziedzictwa i dobrych praktyk dotyczących jego wykorzystania.

Zadania wynikające ze strategii rozwoju Województwa Podkarpackiego:

W zakresie rewaloryzacji zasobów dziedzictwa kulturowego, wartości krajobrazowych, przyrodniczych oraz rozwój działalności kulturalnej, jako podstawa tworzenia produktu turystycznego regionu:

- ochrona i rewaloryzacja zabytkowych zespołów urbanistycznych województwa,
- ochrona i rewaloryzacja obiektów o wysokiej wartości historycznej w tym: architektury drewnianej, obiektów sakralnych i świeckich, parków zabytkowych,
- tworzenie szlaków kulturowych,
- plany ochrony, studia historyczno – krajobrazowe, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, jako ważny element w rewaloryzacji i ochrony krajobrazu,
- dbałość o zachowanie miejscowej tradycji budownictwa.

Strategia rozwoju województwa Podkarpackiego na lata 2007 - 2020

„Województwo dysponuje krajobrazem kulturowym o wybitnych wartościach estetycznych, skupionym na niewielkiej, stosunkowo dobrze skomunikowanej wewnętrznie przestrzeni. Można, bez zbytej przesady, określić województwo podkarpackie, jako: park kultury, skansen in situ, wpisany w krajobraz naturalny: parków krajobrazowych, parków narodowych i rezerwatów przyrody.

Szczególne cecha tego krajobrazu jest bogactwo warstw, tekstów kulturowych z przestrzeni kilku tysięcy lat, osadzonych w regionie położonym na „trasie wędrówek” prehistorycznych oraz nowożytnych ludów azjatyckich i europejskich, na „ścieżce wojennej” militarnych podbojów i waśni narodowych, ale też, i przede wszystkim, na „trakcie pokojowym” twórczej koegzystencji i dialogu wielu religii i kultur: zachodniej i wschodniej (bizantyjskiej) Europy. Wyróżniającym województwo potencjałem jest wielowątkowe dziedzictwo kulturowe, wpisane w konteksty religijne i zachowane, częstokroć, w unikalnej formie (np. architektura drewniana) oraz zasoby współczesnej kultury regionu: twórcy, środowiska artystyczne i intelektualne, imprezy, instytucje, organizacje pozarządowe, etc.”

Podejmowanie działań w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego;

W zakresie działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez:

- zagospodarowanie, popularyzację i promocję obiektów zabytkowych oraz ich wykorzystanie, jako miejsc szczególnie atrakcyjnych turystycznie
- ukraińskim wyznacznikiem tożsamości kulturowej i specyficznym przykładem wielowiekowej linii rozwojowej tradycyjnych świątyń drewnianych, obiektów dokumentujących lokalną tożsamość religijno – kulturową
- przygotowanie programu ochrony zabytkowych cmentarzy, ze szczególnym uwzględnieniem cmentarzy wojskowych z okresu I wojny światowej oraz kirkutów, jako ważnych elementów dziedzictwa kulturowego
- wspieranie folkloru oraz zanikających zawodów
- publikowanie materiałów dokumentujących i popularyzujących dziedzictwo oraz krajobraz kulturowy

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO POLITYKA PRZESTRZENNA W ZAKRESIE OCHRONY DÓBR KULTURY.

Zgodnie z ustawą z 15 lutego 1961 r. o ochronie dóbr kultury.

- Gmina Grodzisko Dolne posiada wybitne wartości zasobów kulturowych, szczególnie w zakresie drewnianej zabudowy wiejskiej.
- Istniejące obiekty i zespoły należy objąć ochroną różnego stopnia i o zróżnicowanych formach.
- Część I Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Grodzisko Dolne posiada szczegółowe spisy wszystkich zabytkowych obiektów i zespołów na terenie gminy.
- W oparciu o „Studium Uwarunkowań - część I”, należy stwierdzić, że polityka władz samorządowych w zakresie **ochrony wartości kulturowych** w gminie GRODZISKO DOLNE, powinna być ukierunkowana głównie w takich obszarach jak:
 - **renowacja i modernizacja**, istniejących obiektów architektonicznych, układów przestrzennych, parków i ogrodów, objętych **ochroną** konserwatorską (patrz poniżej -„postulaty konserwatorskie”), w porozumieniu z **Wojewódzkim Oddziałem Państwowej Służby Ochrony Zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Przyrody**,
 - **odtworzenie dawnych układów historycznych, urbanistycznych**, w oparciu o Wytyczne Konserwatorskie, przestrzeganie wymogów stref ochronnych w nich określonych, wokół tych obiektów, objętych ochroną,
 - **użytkowanie obiektów pod ochroną zgodnie z wytycznymi PSOZ**,

— **otoczenie opieką istniejących obiektów kultury, sztuki i architektury**, zapobieganie ich niewłaściwemu użytkowaniu, zniszczeniu i zanikaniu.

Poza zasadami zagospodarowania terenów chronionych na podstawie przepisów szczególnych, obowiązującymi na obszarze, podkreślić należy poniższe ustalenia szczegółowe dotyczące ochrony dóbr kulturowych stanowiące postulaty konserwatorskie.

Zadania wynikające ze STRATEGII ROZWOJU GMINY GRODZISKO DOLNE

Cele i zadania strategiczne ustalone dla gminy Grodzisko Dolne zostały podzielone na 4 obszary. Strategia zawiera najważniejsze, priorytetowe zadania strategiczne między innymi: rozwój rolnictwa, rozwój infrastruktury technicznej, rozwój sfery przedsiębiorczości i turystyki, rozwój sfery społecznej.

Cele i zadania dla **Rozwoju Kultury i zachowania Dziedzictwa kulturowego** zostały ujęte w obszarze 4.

Cel operacyjny: Zwiększanie atrakcyjności gminy

ZADANIA

1. Kultywowanie tradycji i zachowanie dziedzictwa kulturowego.
2. Wspomaganie lokalnych Stowarzyszeń i organizacji.
3. Współpraca z partnerami krajowymi i zagranicznymi.
4. Wykorzystanie strony internetowej Urzędu Gminy Grodzisko Dolne w celach promocyjnych.

6. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY

6.1. Zarys historii Grodziska Dolnego

Historia Grodziska

Teren Grodziska od wielu lat pozostaje w zainteresowaniu archeologów. Liczne prace wykopaliskowe i prowadzone badania potwierdziły ślady bytności człowieka w tej okolicy z okresu neolitu (osada pucharów lejkowatych) i brązu (cmentarzyska grupy tarnobrzesckiej). Z czasów wpływów rzymskich odkryto pozostałości żużlu po wytopie żelaza, odsłonięto również późnołużyckie chaty i cmentarzysko grobów ciałopalnych.

Łowcy reniferów

W 1996 r. archeolodzy odkryli tu ślady osadnictwa sprzed 13 tys. lat, czyli z 11 tysiąclecia przed narodzeniem Chrystusa; odkrycie śladów paleolitu górnego należy do rzadkości w skali ogólnopolskiej. Odkopano narzędzia wykonane z krzemienia – drapacze i przekuwacze, służące do obróbki skór, ryłce do obróbki kości i drewna, zbrojnik do strzał używanych podczas polowań na zwierzynę oraz harpun z rogu renifera. Duże bryły kamienne, z których robiono narzędzia, przynieszone były z odległych terenów przez osadników kultury późnomagdaleńskiej, tzw. łowców

reniferów. Był to lud prowadzący koczowniczy tryb życia, wędrujący za reniferami, ponieważ stanowiły dla nich pożywienie. W okolicy Grodziska nie mógł długo przebywać, dlatego archeolodzy byli zaskoczeni takim bogactwem znaleziska.

Po raz pierwszy nazwa Grodzisko pojawia się w 1470r. Bracia Melsztyńscy – Spytko z Jarosławia i Rafał z Przeworska utworzyli ordynację jarosławsko - przeworską, do której weszło 32 wsie, w tym wymieniono i Grodzisko.

Dokument z 1473r. mówi o Tomaszu Osieczkowskim sołtysie dziedzicznym w Grodzisku, co potwierdza lokację na prawie niemieckim. W 1530r. właścicielem Grodziska zostaje hetman Jan Tarnowski, potem od 1569r. wojewoda sandomierski Jan Kostka. Pod koniec XVI w. Nowym właścicielem zostaje wojewoda wołyński ks. Konstanty Wasal Ostrogski. Od 1619r. Grodzisko przechodzi w ręce wojewody ruskiego Stanisława Lubomirskiego i pozostaje w tej rodzinie do II poł. XVIII wieku.

Na przełomie XVII i XVIII wieku prężnie rozwijało się rzemiosło, dlatego Grodzisko otrzymało w 1613r. od króla Zygmunta III Wazy, przywilej odbywania dwóch targów rocznie. Książę Jerzy Sebastian Lubomirski w 1664r. zatwierdził statut cechu tkackiego, a król Jan III Sobieski w 1685r. nadał statut cechowi szewskiemu. Maciej Borzęcki właściciel Grodziska wybudował „jatkę”, w której rzemieślnicy sprzedawali swoje wyroby.

Prawną konsekwencją tego procesu było podniesienie Grodziska do roli Miasteczka w 1740r. przez Teodora Lubomirskiego.

W 1720r. rozpoczęto budowę murowanego kościoła, kanonik przemyski ks. Stanisław Zawadzki ofiarował dużą sumę 6000 florenów, dzieło kontynuował Teodor Lubomirski i ks. proboszcz Stanisław Ludwik Motylowski. W 1744r. biskup przemyski Wacław Hieronim Sierakowski dokonał poświęcenia kościoła pw. Św. Barbary. W latach 1860 – 1870 kościół rozbudowano na planie krzyża. Ołtarz główny w stylu renesansowym (część nośna z drewna dębowego a snycerka z drewna lipowego). Wykonany w latach 1897 – 1900 przez grodziskiego artystę rzeźbiarza Józefa Malacha.

Figury św. Piotra i Pawła sprowadzono z Insbrucka. Obrazy św. Rodzina i św. Barbara namalował w latach 1900 – 1901 malarz z Leżajska Władysław Bąkowski.

Ołtarz Najświętszego Serca Pana Jezusa wykonał artysta z Łańcuta w 1881r., figury Najśw. Serca Pana Jezusa, św. Cyryla i św. Metodego sprowadzono z Tyrolu. Po lewej stronie na ścianie malowidło przedstawiające objawienie Pana Jezusa św. Małgorzacie Alacoque. Ołtarz Jezusa Ukrzyżowanego i św. Anny (drugiej patronki parafii) wykonał Trzeciak z Jasła. Na uwagę zasługuje malowidło ściennie z kaplicy Matki Bożej przedstawiające obronę Jasnej Góry, namalował je Władysław Bąkowski, który jest również wykonawcą polichromii w kościele. Marmurowy ołtarz św. Stanisława sprowadzono z Salzburga, obraz św. Stanisława namalował J. Kruczkowski ze Lwowa. W ostatnich latach w sposób profesjonalny odrestaurowano ołtarze i polichromię, na zewnątrz odnowiono elewację i pokryto dach miedzianą blachą.

Od 1772r. Grodzisko zajęte przez Austrię (I rozbiór) zostaje włączone do cyrkułu przemyskiego. W 1786r. władze austriackie podzieliły „Wielkie Grodzisko” na 4 gromady,

przyznając im zwierzchność gminną, którą stanowili wójt i przysiężni. Ponieważ nie umieli pisać (dokumenty sporządzał pisarz gminy), aby ułatwić im pracę, wyposażono ich w pieczęci. Dla Grodziska Dolnego, był to wizerunek zamku, dla Miasteczka – złoty wieniec (stąd druga nazwa Miasteczka „Złoty Wieniec”), dla Grodziska Górnego – snop zboża i dla Wólki Grodziskiej - topór.

Wiek XVIII kończy magnacką historię Grodziska, w miejsce administratora pojawia się właściciel. Jest nim Józef Kellerman – właściciel Tryńczy i Kańczugi. „Na najwyższej górze stał stary dwór – Grodzisko, był murowany z piwnicami obszernymi, miał baszty a widok stąd na Jarosław, Przeworsk, Sieniawę i Tryńczy – przecudny. Widziałem nieraz te gruzy, (...), schodziłem do piwnic i widziałem beczki miodu pana Kellermana tam stojące, nieraz kosztowałem ten zdrowy napój” - wspominał wikariusz ks. Wojciech Michno.

W I poł. XIX w księgi parafialne odnotowują 50 nowych nazwisk szlacheckich. Są to dziedzice, dzierżawcy, służba dworska a nawet mieszczenie. Szlachta piastowała urząd mandatariusza, czyli sędziego dominialnego, do dzisiaj istnieje jeden z dwóch murowanych budynków będących siedzibą mandatariusza.

Miasteczko odegrało szczególną rolę w życiu społeczno – kulturalnym całego Grodziska. Tutaj powstała pierwsza szkoła (1885r.), Towarzystwo Spożywcze i pierwszy sklep katolicki (1890r.), mieszkał lekarz okręgowy – Bolesław Tryniecki (1898r.). Tutaj spotkał się ze swoimi zwolennikami ks. Stanisław Stojalowski i założyli Stronnictwo Ludowe. W 1904r. utworzono Towarzystwo Szkoły Ludowej. W 1910r. powstał zespół orkiestry dętej, chór i teatr oraz Drużyna Bartoszoza (1914r.).

W 1910r. uczczono 500 rocznicę bitwy pod Grunwaldem, stawiając przy „żołyńskiej drodze” drewniany „Krzyż Grunwaldu”. W 1989r. ustawiono przy nim granitowy głaz, na którym umieszczono tablicę pamiątkową i kilka historycznych dat. Natomiast w 2010r. krzyż drewniany zastąpiono metalowym oraz posadzono pięć „dębów katyńskich” z nazwiskami osób zamordowanych w Katyniu, Miednoje, Charkowie.

W czasie I wojny światowej Grodzisko było w strefie działań wojsk radzieckich i austriackich. Rosjanie weszli we wrześniu 1914r., by w październiku wycofać się, a w listopadzie wchodzi Austriacy. Na plebani ulokował się sztab korpusu z generałem Kirchbachem, przy którym szefem był płk. Szeptycki późniejszy generał polski. W szkole w Grodzisku Górnym przebywał komendant dywizji wraz z sądem korpusowym, generał Arcyksiążę Józef, przewodniczącym sądu były brat cesarzowej Zyty. Grodzisko znów zajęli Rosjanie od listopada 1914r. do czerwca 1915r., potem już do końca wojny pozostało w rękach Austriaków.

Miejscowa inteligencja rozbudzała nastroje niepodległościowe. „Agitacja narodowa jest obecnie jawnie prowadzona, a najbardziej podburzająco działają księża i nauczyciele. Podburzające pieśni śpiewa ludność.” – taki meldunek austriacka żandarmeria przesłała do Ministerstwa Obrony Kraju w Wiedniu. Pod koniec wojny, prawie 300 uzbrojonych żołnierzy zdezerterowało z wojska, dlatego wieś została spacyfikowana przez regiment austriacki. Kilku żołnierzy zginęło, pozostałych ponownie wcielono do armii. W czasie prymicji ks. St. Kulanowskiego (maj 1918r.) zbierano pieniądze na wykup Chełmszczyzny, książę Lubomirski dał

na ten cel 100 koron. Odzyskanie niepodległości mieszkańcy uczcili posadzeniem dębu w Grodzisku Górnym, który nazywamy „Dębem Wolności” (rośnie obok stadionu).

W 1918r. zmarło na tyfus i „czarną hiszpankę” 120 osób, ratując chorych zmarł również lekarz Bolesław Tryniecki.

Zwiększyła się emigracja mieszkańców na Zachód, wyjechało 2/3 ludności żydowskiej. Zubożenie było przyczyną rezygnacji w 1918r. z praw miejskich. Grodzisko Dolne w 1934r. jest siedzibą gminy zbiorowej. W 1930r. przeprowadzono w Grodzisku manewry wojskowe z udziałem 38 Pułku z Przemyśla i Sztabu ze Lwowa (kwaterował Korfanty Biernacki – późniejszy komendant więzienia w Brześciu).

W 1930r. otwarto Dom Ludowy w Grodzisku Dolnym, w którym odbywały się kursy spółdzielczości, prowadzone przez Zofię i Ignacego Solarzów. Wiele osób pomagało w budowie Uniwersytetu Ludowego w Gaci. Z inicjatywy Zofii Tynieckiej w dawnym „Miasteczku” zbudowano dom TSL. Przeprowadzane w nim były się kursy handlowe, gotowania, higieny.

W dniu 20 czerwca 1933r. podczas antyrządowych wystąpień chłopów nazwanych „rewolucją grodziską” zginęło 2 policjantów i 6 mieszkańców. Wieś spacyfikowano, aresztowano kilkaset osób, skazano 37. Wydarzenia te upamiętnia pomnik z 1958r. i Krzyż Solidarności z 1998r.

Okres okupacji niemieckiej przyniósł wiele tragicznych wydarzeń.

- we wrześniu 1939r. podczas nalotu na stację kolejową zginęło trzech żołnierzy (groby na miejscowym cmentarzu),
- powstanie aktywnie pracującej placówki Nr 5 AK (dowódca por. Jan Tkacz „Leśnik”, magazynier Bronisław Sigda „Zemsta”),
- druk gazetki „Odwet” (Podcentrala Wschód) – współpraca z Jędrusiami, druk gazetki „Czyn” (październik 1944r. prof. Wincenty Styś zamieszcza artykuł o Powstaniu Warszawskim) – 31.10.1944r. NKWD likwiduje drukarnię kilku konspiratorów zesłano w głąb Rosji. Po 12 latach katorgi powrócił Józef Sigda, opisał swój pobyt w książce „Wspomnienia Sybiraka”. W miejscu tej tragedii „na Dziurówce” w dniu 30 sierpnia 1992r. (50 rocznica powstania AK) postawiono Krzyż. (fot. krzyża)
- na terenie Zmysłówki i Kopań Niemcy rozstrzelali 14 osób w odwet za udzielenie pomocy zbiegłym jeńcom radzieckim z obozu w Pełkiniach,
- oddział GL „Iskra” rozbroił z 23/24 marca 1943r. posterunek policji w Grodzisku,
- oddział GL „Iskra” zlikwidował 11 kwietnia 1944r. zdrajcę leśniczego Stefana Szałajdewicza,
- grupa „Zośki”, we współpracy z miejscową AK i BCh w ramach akcji „Jula” wysadziła most kolejowy na Wisłoku w Tryńczy z 5/6 kwietnia 1944r.,
- członkowie BCh dokonali w dniu 10 maja 1943r. odbicia mleczarni i urzędu gminy w Grodzisku Dolnym,
- ta sama grupa spacyfikowała niemiecką firmę Mehringa budującą drugi tor kolejowy w Grodzisku Dolnym,

- w sierpniu 1944r. Grodzisko gościło przez trzy dni, liczące ok. 500 osób zgrupowanie partyzanckie z Okręgu AK Lwów, którym dowodził kpt. Witold Szredzki „Sulima” w ramach akcji „Burza” szli na pomoc powstańcom Warszawy.

Za bohaterską postawę nasza miejscowość została odznaczona w 1984r. Orderem Krzyża Walecznych.

Grodzisko dało wiele sławnych ludzi m.in.:

- prof. Józef Bursza (1914 - 1987), etnograf i socjolog wsi,
- prof. Franciszek Leja (1885 - 1979), nestor matematyki polskiej,
- prof. Feliks Chrzan (1911 - 1985), ichtiolog światowej sławy,
- ks. Franciszek Pytel (1913 - 1984), wiceprezes Tow. Łączności z Polonią „Polonia”,
- ks. Piotr Szpila (1870 – 1944), przez 8 lat dyrektor gimnazjum w Leżajsku,
- ks. biskup prof. Wincenty Urban (1911 - 1983), historyk Kościoła,
- dr Stanisław Grodziski (Kulpa), adwokat i społecznik, zmarł w Krakowie,
- prof. Stanisław Grodziski (syn – junior), wybitny znawca prawa, autor pracy „Grodzisko w czasach staropolskich”,
- prof. Jan Grad (1952 -) etnograf, kulturoznawca - były dziekan Wydziału Nauk Społecznych UAM. Grodziszczanie zorganizowali w 1928r. i 1998r. Zjazd Inteligencji Grodziskiej.

Mniejszość żydowska w Grodzisku

Znaczący wkład w rozwój kulturowy i ekonomiczny Miasteczka wniosła mniejszość żydowska, która w II poł. XVIII w. liczyła ok. 300 osób, na przełomie XIX i XX w. liczba ta wzrosła do ok. 1200 a w 1941 r. żyło około 750 osób. Było to drugie po Leżajsku skupisko Żydów w tym regionie – posiadali synagogę i kahał.

Hitlerowcy wywłaszczyli ludność żydowską z budynków i gruntów (12.09.1941r.). Znaczna część uciekła do Rosji, kilkanaście osób przechowała miejscowa ludność, a 241 Żydów rozstrzelali Niemcy na miejscowym kirkucie (www.sztetl.org.pl). W 2003r. Rywka Richter-Becher i jej mąż Mosze Becher postawili obelisk z gwiazdą Dawida i tablicą w języku hebrajskim „Cmentarz Żydów Grodziskich. Błogosławionej pamięci mojej mamy i naszej babci: Szendel Rozy; naszego świątobliwego dziadka Arona Zuckera, naszej świątobliwej babci Racheli Zucker. Ofiarowują; córka i wnuczka Rywka Richter-Becher i jej mąż Mosze Becher. Niech ich światło nie gaśnie."

Miejsce to często odwiedzane jest przez potomków osób społeczności żydowskiej, których rodziny są pochowane na kirkucie.

6.2. Krajobraz kulturowy i wartości niematerialne - zróżnicowanie regionalne i problem ochrony kultury ludowej

6.2.1. Grodzisko - wieś łąnów leśnych

Grodzisko (nazwy „Grodzisko” używamy, jako nazwy zbiorowej na określenie Grodziska Dolnego, Grodziska Górnego i Wólki Grodziskiej) od przynajmniej kilku stuleci należy do

największych i najdłuższych wsi w Polsce. Ciągnie się na przestrzeni kilkunastu kilometrów wzdłuż linii wyznaczonej przez bieg rzeczki Leszczynki i główną drogę, będącą niegdyś odcinkiem Królewskiej Drogi stanowiącej – według ustaleń historyków - przedłużenie szlaku handlowego z Węgier, a na naszych terenach wiodącej przez Przeworsk – Gorliczynę – Gniewczynę – Grodzisko Dolne i Górne – Giedlarowę – Leżajsk – Rudnik - Sandomierz do Warszawy.

Grodzisko położone jest na wzgórzach, otoczonych od wschodu, północnego-wschodu i południa niziną powstałą w widłach Wisłoka i Sanu. Wzniesienia te przedziela dolina, przez którą przepływa potok Leszczynka (noszący kiedyś urzędową nazwę Młynówka), a zwany jeszcze niedawno powszechnie przez mieszkańców gwarowo *rzyką*. Wypływa ona z dwóch źródeł w Wólce Grodzkiej, tworzących dwa strumienie: Wsiową Wodę i Łąkowy Potok (na Zagrodach). Łączy się na terenie Grodziska Górnego w jeden potok i płynie przez Grodzisko Dolne, wpadając do Wisłoka na chodaczowskich łąkach. Łąki te (linia Wisłoka) wyznaczają granice wsi z tej strony oraz krawędź lasów przeworskich, a z drugiej są to pola sąsiadującej z Grodziskiem dawnej królewskiej wsi Giedlarowa.

Wieś widziana z lotu ptaka przedstawia dwa główne łańcuchy zabudowań, tu i ówdzie podwojone z kilkoma rozgałęzieniami, które tworzą domy usytuowane wokół bocznych dróg. Te dwa rzędy domostw położone po obu stronach rzeczki na wzgórzach i pagórkach, zbliżają się do siebie na obszarze pozbawionym wzniesień w Grodzisku Górnym, lokując się po obu stronach drogi i przybierając tu kształt *ulicówki*. Generalnie jednak ze względu na zasadnicze rozplanowanie osady, sposób jej zabudowy, Grodzisko reprezentuje - z uwagi właśnie na jej kształt - typ wsi zwany w etnografii *wsią łańcuchową*, krócej *łańcuchówką*. Jeśli chodzi natomiast o sposób jej powstawania, jest to *wieś łańców leśnych* – jak ustalił i udokumentował Józef Burszta. Grodzisko stanowi ten typ wsi przynajmniej od XIII i XIV wieku. Doszło wówczas najprawdopodobniej do ponownego założenia wsi po jej zniszczeniu w wyniku najazdu Tatarów. Dokonano wówczas nowego jej rozplanowania, wprowadzając łańcowy układ pól. Jak stwierdza Józef Burszta, na którego ustalenia badawcze tutaj się powołuję: „Warunki fizjograficzne głównie sprawiły, że Grodzisko jest czystym typem wsi łańców leśnych”¹. Nazwa ta odwołuje się do rozplanowania gruntów we wsi i sposobu pozyskiwania terenu pod jej zabudowę. Ten typ osady charakterystyczny jest dla obszarów górskich, podgórskich i wyżynnych otoczonych lasem. Pofałdowany i w dużej części zalesiony teren Grodziska wymagał specyficznego rozplanowania osady. Grunty pod uprawę i zabudowę otrzymywano w pewnej mierze z trzebień lasu. O jego karczowaniu i wypalaniu świadczą nazwy przysiółka Zarowie oraz Łazy, zapomniana już nazwa pierwotnej części Chałupek (Łazy to miejsce po *łazowaniu*, czyli karczowaniu).

Wsie łańców leśnych zakładane były właśnie na tzw. surowym korzeniu, co oznacza, że przestrzeń pod jej zabudowę uzyskiwano karczując i wypalając las. Karczunkiem trudniła się w średniowieczu pewna kategoria ludności zwana *łazekami*, a wypalaniem *poprażnicy* (nazwa *łazęki*

¹ J. Burszta, *Szkice z dziejów wsi*, Warszawa 1955, s. 40

pochodzi od staropolskiego słowa *łazować*, czyli „karczować, wycinać drzewa”, nazwa *poprażnicy* pochodzi od *prażenia* tj. „wypalania drzew”).

Każdy osadnik otrzymywał pas ziemi, ciągnący się od doliny na oba zbocza wzniesień, aż do wyznaczonej granicy wsi, którą mogła tworzyć ściana lasu. Powierzchnia takiego pasa gruntu wynosiła z reguły 1 łan (stąd wieś łanów leśnych). Łany te ułożone były prostopadle do osady, którą stanowiła zwykle rzeka lub potok i ułożone równolegle do siebie, oddzielone miedzami. Każdy chłop uprawiał tu trójpółówkę we własnym zakresie, mając na swoim areale różne rodzaje gleb. Obok każdego pasma gruntu biegła droga umożliwiająca bezkolizyjny dojazd do pola. Dzisiejsze nasze drogi polne to właśnie skutek łanowego rozplanowania ziemi ornej, natomiast charakterystyczna szachownica pól to rezultat późniejszych, przede wszystkim dziewiętnastowiecznych rodzinnych podziałów spadkowych.

W układzie łanowym zabudowania stawiano na początku pasa gruntu na zboczach wzgórz i pagórków po obu stronach rzeki, (co widać właśnie w Grodzisku). Pomiędzy nimi rozciągał się wolny obszar przeznaczony do ogólnego użytkowania przez mieszkańców zwany *nawsiem*. Ciągnął się on wzdłuż całej długości wsi (w Grodzisku najbardziej widoczna jego pozostałość to plac (dawne pastwisko), na którym obecnie znajdują się stadion i magazyny Gminnej Spółdzielni). Sąsiadujące ze sobą gospodarstwa oddzielone były od siebie drogami, miedzami, często odgródzone płotami.

Wsie tego rodzaju rozciągały się na dużym obszarze, na kilka przynajmniej kilometrów, a nawet więcej jak Grodzisko, tworząc podwójny łańcuch zabudowań, określający jej kształt, stąd właśnie określenie *łańcuchówka*. Osady łanów leśnych powiększały się, rozbudowując się w stronę górnego biegu potoku, strumienia czy rzeki. Stąd bierze się podział takich wsi na część dolną, jako starszą i górną – późniejszego pochodzenia, co doskonale widać w Grodzisku, i co znajduje odzwierciedlenie w nazwach jego administracyjnie wydzielonych części (dawniej gromad): Grodzisko Dolne i Grodzisko Górne.

Podział na górną i dolną część osady jest zatem wynikiem historycznego procesu osadniczego i ma swoje konsekwencje społeczno - ekonomiczne. Dolna część znajduje się w najbardziej dogodnym terenie w dolnym biegu rzeczki. Tutaj pierwsi osadnicy otrzymywali najlepiej położone i na najlepszych glebach grunty, a przy tym dostawali największe działki (zwykle wielkości 1 łana), co od początku określało ich status materialny i uprzywilejowaną pozycję w rozwijającej się stopniowo wsi. Ta część późniejszego „Wielkiego Grodziska” od początku miała kmiecy charakter. W miarę wzrostu ludności wieś rozbudowywała się od „końca” Dolnego w górę Leszczyńki na wzniesieniach (kmiece Zaborcze i Góry), i dalej, gdzie warunki fizjograficzne i glebowe były już gorsze, a i terenów pod uprawę nie starczało.

Tutaj głównie tworzyła się warstwa średniorolnych i małorolnych gospodarzy oraz bezrolnych zagrodników i komorników. Większość mieszkańców górnej części wsi zmuszona, więc była szukać zarobku u kmieci z „dołu”. To położenie materialne i społeczne ludności „z góry” wsi było głównym źródłem antagonizmów i konfliktów między Górczanami i Dolanami,

ujawniającymi się głównie w „międzydzielnicowych” bijatykach i bójkach, co znajduje swój wyraz w przyśpiewce:

„Gorzany, Dolany jedno parafijo,
Czego się Gorzany z Dolanami bijo”.

6.2.2. Grodziszczanie, jako grupa etnograficzna

Rodowód plemienny ludności Grodziska we wczesnym średniowieczu jest niemożliwy do ustalenia. Można formułować tylko pewne hipotezy, tak jak do całego zresztą obszaru między Wisłą a Sanem i Wisłokiem. Historycy nie byli w stanie ustalić, jakie konkretne plemiona zamieszkiwały nadające się tutaj do zasiedlenia niezalesione żyzne nadrzecza, polany i wysoczyzny. Niektórzy badacze umiejscawiają tu plemię Lędzian (Lędziców), od których miała powstać ruska nazwa Lachy i węgierska Lengyel (Lendziel) na określenie Polaków. Jedno wydaje się być bezsporne, a mianowicie to, że teren Grodziska i jego okolice charakteryzują się ciągłością zaludnienia od czasów prehistorycznych, o czym świadczą znaleziska archeologiczne. We wczesnym średniowieczu teren Grodziska i sąsiednie obszary mogły być strefą przejściową, gdzie nie ustaliła się jeszcze struktura plemienna i mogła tu bytować ludność słowiańska różnego pochodzenia etnicznego (plemiennego). Dopiero podziały polityczne XI-XII wieku doprowadziły do ukształtowania się pogranicza polsko-ruskiego. Jak pisze J. Burszta „Grodzisko za czasów Polski piastowskiej leżało na granicy piastowskiego województwa krakowskiego i na krańcu powiatu rzeszowskiego, a później na krańcach ziem etnograficznie polskich było ostatnią w tym terenie wsią etnograficznie i narodowościowo czysto polską”².

Sąsiednia wieś Dębno miała już ludność pochodzenia ruskiego, co do dzisiaj daje o sobie znać w akcencie jej mieszkańców. Dębno jest od strony Grodziska pierwszą miejscowością dawnego pogranicza polsko - ruskiego. Cały ten obszar, szczególnie od Jarosławia po Lubaczów i Przemyśl określany jest przez Grodziszczan, nie całkiem żartobliwie „Ukrainą”. Co do narodowościowego składu ludności grodziskiej, powiedziec należy także to, iż być może mieliśmy tu do czynienia z napływem pewnej liczby osadników ze Śląska i Łużyc w drugiej połowie XIV wieku. Z kolonizacją śląsko - łużycką (Łużycanie to także ludność słowiańska), w której wyniku zasiedlony został Łańcut i wsie podłańcuckie, wiąże się, bowiem fakt występowania na terenie Grodziska, Giedlarowej i Wierzawic oraz kilku wsiach łańcuckich (Sonina, Kosina, Białobrzegi, Kraczkowa, Wysoka Łańcucka) i przeworskich (Gać, Markowa, Gniewczyzna, Gorzyce, Jagiełła, Pełnatycze) narzędzia rolnicze tzw. haka (rylcowe radło na kołach).

Grodziszczanie mają wysoce wykrystalizowaną świadomość własnej odrębności w stosunku do okolicznych społeczności lokalnych i ukształtowane (historycznie uwarunkowane)

² J. Burszta, *Ruchliwość społeczna wsi małopolskiej. Studium wsi Grodzisko w pow. łańcuckim*, Poznań 1947 (maszynopis).

poczucie wyższości i czują się przede wszystkim Grodziszczanami. Jeśli obecnie określają się, jako Rzeszowiacy, to, dlatego, że są mieszkańcami regionu rzeszowskiego.

Wszelako pod względem etnograficznym Grodziszczanie, z uwagi na cechy kultury ludowej stanowią peryferyjną grupę Rzeszowiaków, żyjąc na pograniczu kulturowym rzeszowsko - lasowiackim. Lasowiacy to zbiorowość terytorialna uformowana na terenach dawnej Puszczy Sandomierskiej, a jej granicznym ośrodkiem kulturowym od strony Grodziska jest Giedlarowa³. Grodzisko organizacyjnie (administracyjnie) i gospodarczo związane zostało bardzo wcześnie, bo już w XIV wieku z dobrami przeworskimi (tzw. ordynacją jarosławsko – przeworską – później tylko przeworską). W ich skład wchodziły wsie podprzeworskie: Gorliczyna, Gniewczyna, Nowosielce, Rozbórz, Mokra Strona, Grzęska, Mirocin, Tryńcza. Wsie te tworzą jeden z regionów etnograficznego obszaru zbiorowości zwanej Rzeszowiakami. Przeworskie w ramach terytorium Rzeszowiaków tworzy dość wyraźnie wyodrębniający się ośrodek kultury ludowej, do którego włącza się czasami Grodzisko. Ludność Grodziska w sposób naturalny, zatem dążyła ku Przeworskowi

a z drugiej strony ku Łańcutowi, także leżącemu na terenie Rzeszowiaków. Do „ludu łańcuckiego” zaliczył mieszkańców naszej wsi badacz kultury ludowej tego obszaru (przełom XIX i XX wieku), wykładowca łańcuckiego seminarium nauczycielskiego Aleksander Saloni. Strój grodziski traktowany jest, jako odmiana stroju łańcuckiego. Grodzisko wchodzi w obręb łańcuckiego regionu kostiumologicznego. Kulturowa więź łączyła Grodziszczan również z Leżajskiem – ośrodkiem kultury Lasowiaków. Grodzisko ma, zatem swoje specyficzne miejsce, jako wieś pogranicza kulturowego i wieś prywatna, podczas gdy sąsiednie miejscowości były własnością królewską. Odmienne kształtowały się tu stosunki gospodarcze i społeczne. Jako grupa zamieszkująca pogranicza kulturowe, z jednej strony polsko-ruskie (Chałupki dawny przysiółek naszej wsi miał ludność mieszaną polsko - ruską), z drugiej – regionalne lasowiacko - rzeszowskie, Grodziszczanie wytworzyli swoisty typ kultury ludowej. Wykazuje on szereg podobieństw do sąsiednich wsi zarówno Rzeszowiaków jak i Lasowiaków.

Całościowy opis tradycyjnej kultury ludowej Grodziska jest nadal zadaniem do zrealizowania. Wymaga ono szczegółowych studiów historyczno - etnograficznych obejmujących kulturę materialną, sferę zachowań codziennych i obrzędowość.

³ K. Ruszel, Lasowiacy, w: tenże, Leksykon kultury ludowej w Rzeszowskiem, Rzeszów 2004, s. 212.

6.2.3. Ochrona dziedzictwa kulturowego

Program ochrony dziedzictwa kulturowego ukształtowanego w kręgu oddziaływania tradycji wiejskiej w Gminie Grodzisko Dolne winien obejmować zarówno zachowane i wciąż żywe przejawy miejscowej kultury ludowej, jak też nową jej postać określaną mianem folkloryzmu, będącą wyrazem współczesnego, aktywnego stosunku do dziedzictwa przeszłości. W podejmowanych działaniach mających na celu ochronę wiejskiego dziedzictwa kulturowego należy mieć stale na uwadze, że w warunkach globalizacji i jednoczenia się pod hasłem jedności w różnorodności Europy, nasze „być albo nie być” zależy od sensownego użycia treści polskiej kultury ludowej, w szczególności jej walorów inspirujących, identyfikujących oraz promocyjnych. Skala możliwości korzystania z zasobów kultury polskiej wsi zależy od zachowania jej podstawowej specyfiki, jaką jest jej zróżnicowanie regionalne w postaci z dawna ukształtowanych ugrupowań etnicznych oraz współcześnie kształtujących się regionów, funkcjonujących w oparciu o identyfikację z wyselekcjonowanymi elementami przeszłości.

Najbardziej specyficzną formą obrzędowości wielkanocnej w Gminie Grodzisko Dolne, ciągle żywą, wręcz rozwijającą się i wzbogacającą swe formy, są strażę przy Grobach Chrystusa zwane Turkami, urządzone w kościołach w Wielkim Tygodniu.

Współcześnie na terenie gminy funkcjonuje sześć oddziałów: Grodzisko Dolne, Grodzisko Górne, Wólka Grodziska, Grodzisko Nowe, Chodaczów i Zmysłówka, są to oddziały parafialne straży grobowych. We wszystkich tych parafiach zwyczaj ma dawną tradycję i jest w dalszym ciągu praktykowany.

Wśród imprez o charakterze wojewódzkim na pierwszym miejscu należy wymienić „Wielkanocną Paradę Straży Grobowych” w Grodzisku Dolnym. Autentyczny folklor muzyczny dominuje w repertuarze zespołów śpiewaczych. Dla istniejących w gminie zespołów regionalnych podstawą repertuaru jest folklor poddany pewnej obróbce scenicznej. Do najbardziej znanych i aktywnych zespołów regionalnych Gminy Grodzisko Dolne i województwa podkarpackiego należy zaliczyć: „Grodziszczoków” z Grodziska Dolnego oraz Zespół „Leszczyńska” z Wólki Grodziskiej.

Obok wymienionych zespołów folklorystycznych, na krajowych i zagranicznych estradach koncertuje także Kapela Ludowa „Grodziszczoki” z Grodziska Dolnego.

7. ZABYTKI NIERUCHOME OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

Charakteryzując zasoby zabytków znajdujących się na terenie Gminy Grodzisko Dolne podzielono je wg wspomnianych klasyfikacji na zabytki nieruchome, zabytki ruchome i archeologiczne. W literaturze przedmiotu zabytki nieruchome dzieli się, z uwagi na ich znaczenie oraz formę ochrony i opieki, na cztery zasadnicze części:

1. Obiekty objęte szczególną ponadnarodową ochroną sprawowaną poprzez wpis na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO
2. Zabytki objęte krajowymi prawnymi formami ochrony, do których zaliczamy:
 - a) uznanie za pomnik historii,

- b) utworzenie parku kulturowego,
 - c) wpis do rejestru zabytków,
 - d) ustanowienie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.
3. Obiekty zabytkowe wpisane w ewidencji zabytków (gminnej, powiatowej, wojewódzkiej)
4. Pozostałe obiekty nigdzie niezakwalifikowane, a godne zauważenia i objęcia opieką

7.1 Pomniki historii i parki kulturowe

Gmina Grodzisko Dolne nie posiada obiektów o nadzwyczajnym znaczeniu w skali globu lub kraju, takich jak zabytkowe obiekty, czy zespoły wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO oraz Listę Pomników Historii. Również do chwili obecnej na terenie gminy nie został utworzony żaden park kulturowy.

7.2 Rejestr zabytków

Rejestr Zabytków Województwa Podkarpackiego, zgodnie z ustawą prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków mający swą siedzibę w Przemyślu, ul. Jagiellońska 29, 37-700 Przemyśl. Obiekty i zespoły zabytkowe wpisane do rejestru zabytków są prawem chronione. Zgodnie z aktualnym stanem w Rejestrze Zabytków Województwa Podkarpackiego figuruje dziewięć obiektów zabytkowych z terenu Gminy Grodzisko Dolne, co przedstawiono w poniższym zestawieniu:

Tabela nr 1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego

Lp.	Adres	Obiekt	Datowanie	Nr. rejestru zabytków		Data wpisu do rejestru	Nr decyzji
				Stary	Nowy		
1	Grodzisko Dolne	Zespół kościoła p.w. Św. Barbary	1720-1754	1120	A-545	18.10.1994r	Nr. 5340/13/94
2	Grodzisko Dolne	Cmentarz		1120	A-545	18.10.1994r	Nr. 5340/13/94
3	Grodzisko Dolne	dzwonnica	1892	1120	A-545	18.10.1994r	Nr. 5340/13/94
4	Grodzisko Dolne	Ogrodzenie z trzema bramami	1857-1863	1120	A-545	18.10.1994r	Nr. 5340/13/94
5	Grodzisko Dolne	cztery ołtarze polowe	XVIII w.	1120	A-545	18.10.1994r	Nr. 5340/13/94
6	Grodzisko Dolne	Zespół starej plebanii	k. XVIII w.		A-419	21.05.2010r	
7	Grodzisko Dolne	Plebania	k. XVIII w.		A-419	21.05.2010r	
8	Grodzisko Dolne	Spichlerz plebański drewniany	XIX w.		A-419	21.05.2010r	
9	Grodzisko Dolne	park dworski	XIX w.	1072		28.01.1981r	
10	Chodaczów	Strażnica kolejowa	1904-1905		A-1338	23.07.2010	Decyzją WKZ z dn. 21.10.2016 wpisany do

		„Tryńcza” z murem kamiennym					ewidencji zabytków Gminy Tryńczy
--	--	-----------------------------------	--	--	--	--	-------------------------------------

7.3 Pozostałe obiekty nigdzie niezakwalifikowane, a godne zauważenia i objęcia opieką.

Cenną wartością kulturową gminy jest liczna grupa obiektów świadczących o historii Grodziska. Stanowią je krzyże z pamiątkowymi głazami kamiennymi i tablicami oraz same tablice pamiątkowe montowane na budynkach dla upamiętnienia osób i wydarzeń z minionej historii Grodziska.

Godnym też zauważenia i objęcia opieką są przydrożne krzyże i pomniki kultu religijnego znajdujące się na terenie gminy, które nie zostały ujęte w ewidencji zabytków, a stanowią cenną pamiątkę przeszłości Grodziska i jej tradycji kulturowych i wyznaniowych. Stan zachowania tych obiektów jest ogólnie dobry, wymaga jednak zabiegów renowacyjnych. W tym zakresie gmina ostatnimi laty przywróciła blask dawnej świetności kilku kapliczkom przydrożnym, które najbardziej zostały dotknięte zębem czasu.

Na uwagę zasługuje układ wsi – tj. wieś łąnów leśnych z łąnowym układem pól uprawnych w terminologii etnograficznej wieś o takim układzie urbanistycznym zwana jest łańcuchówką (wg prof. J. Burszty jest to najdalej wysunięta na wschód wieś o takim układzie). Łanowy układ pól w ostatnich latach uległ zmianie w Grodzisku Górnym i Wólce Grodzkiej w wyniku przeprowadzonego scalenia gruntów. Kolejnym elementem dziedzictwa kulturowego jest charakterystyczny strój ludowy, folklor słowny – gwara, tradycyjne obyczaje i obrzędy będące w repertuarze działających zespołów ludowych.

Opracowanie kompleksowego programu renowacji wraz z ich inwentaryzacją stanowiłoby element w Lokalnym Programie Rewitalizacji Gminy.

7.4 Zabytki ruchome

Zabytki wpisane do Rejestru Zabytków Ruchomych

Rejestr Zabytków Ruchomych prowadzony jest podobnie jak Rejestr Zabytków Nieruchomych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki Konserwator Zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do Rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Do Rejestru nie wpisuje się zabytków wpisanych do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Zabytki ruchome z terenu Gminy Grodzisko Dolne wpisane do Rejestru Zabytków Województwa Podkarpackiego dnia 24 marca 2000r. pod nr rejestru **B-13** to wyposażenie i wystrój Kościoła Parafialnego p.w. Św. Barbary w Grodzisku Dolnym, na które składają się ołtarz główny i ołtarze boczne, ambona, chrzcielnica, kropielnice, konfesjonały, feretrony, rzeźby, krzyże, obrazy i naczynia liturgiczne. Wyposażenie to, kilka stylów od baroku (rzeźby) i neobaroku (konfesjonały

i ołtarze boczne), renesansu (zydel) poprzez neorenesans (ołtarz główny), neogotyck (ołtarz boczny i kropielnice), neoklasycyzm (konfesjonał, pulpit, lichtarze), eklektyzm (ława kolatorska, podstawa pod trumnę do katafalku, krzyże ołtarzowe) do neorokoko (lichtarz pod paschał), odznacza się wysokim poziomem artystycznym.

8. PRADZIEJE GRODZISKA I ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE

Teren obecnej gminy Grodzisko Dolne od dość dawna przyciągał uwagę poszukiwaczy starożytności a później także profesjonalnych archeologów. Wiemy np. o Zygmuncie Glogerze, który penetrując te okolice znalazł w 1847 roku fragmenty ceramiki, pochodzące z ciałopalnego cmentarzyska (później określonego jako stanowisko nr 2). W 1881 roku badania powierzchniowe prowadził tutaj Tadeusz Ziemięcki, opisując m.in. wygląd wczesnośredniowiecznego grodu (T. Ziemięcki 1882). O Grodzisku Dolnym wspominał także Karol Rogawski w kontekście znalezisk z Leżajska (K. Rogawski 1856). O nieokreślonej osadzie przedhistorycznej pisał też Kazimierz Osiński, przy okazji publikacji materiałów z pobliskich Bud Łańcuckich (K. Osiński 1922). W latach 40-tych i 50-tych XX wieku teren ten inspekcjonowali archeolodzy z ośrodka krakowskiego: Gabriel Leńczyk (ten już w 1936 roku po raz pierwszy wizytował teren domniemanego grodziska wczesnośredniowiecznego, a później przeprowadził nawet drobne badania wykopaliskowe), Kazimierz Bielenin, Stanisław Buratyński, Tadeusz Reyman (m.in. obszar z odkrytym przez Glogera cmentarzyskiem oraz okolice „dworu”, a także teren domniemanego grodu), Marek Gedl, a pod koniec tego okresu również archeolodzy z powstającego ośrodka rzeszowskiego – Antoni Kunysz, Kazimierz Moskwa, Tadeusz Aksamit, Aleksandra Gruszczyńska, Zdzisław Kapera.

Intrygująca była wówczas sama nazwa „Grodzisko”, sugerująca istnienie wczesnośredniowiecznego grodu (A. Kunysz 1968, s. 48). W tym kontekście Grodzisko Dolne występuje np. w wydanej w 1928 roku syntezie archeologii Polski (W. Antoniewicz 1928, s. 228), a nawet literaturze obcej (J. Pasternak 1928, s. 151). Niektórzy archeolodzy dopuszczali także możliwość funkcjonowania osady obronnej w epoce brązu lub wczesnej epoce żelaza (A. Żaki 1950, s. 185).

Nowy etap w archeologicznym poznaniu terenu Gminy Grodzisko Dolne przyniosły badania wykopaliskowe, prowadzone z różnym nasileniem, od lat 50-tych. W tym czasie ukazywały się krótkie zazwyczaj informacje i wzmianki na temat odkryć (np. K. Moskwa 1963), zawsze podkreślające ich wyjątkowe znaczenie.

Badania wykopaliskowe prowadzone na terenie gminy:

- 1954 – drobne badania sondażowe Gabriela Leńczyka na domniamanym grodzisku wczesnośredniowiecznym (stanowisko 28);
- 1955 – Marek Gedl prowadzi drobne badania ratownicze na odkrytym w 1950 roku stanowisku 1 – starszym cmentarzysku łużyckim, odkrywa 2 groby ciałopalne (M. Gedl 1960);
- 1958, 1961-1962 – Antoni Kunysz rozkopuje stanowisko nr 3, pochodzące z początków wczesnego średniowiecza (wówczas błędnie interpretowane, jako osada z okresu rzymskiego); materiały w całości opublikowano dopiero w 1991 roku (J. Podgórska-Czopek 1991);

- 1960 – Tadeusz Aksamit odkopuje „młodsze” cmentarzysko łużyckie - stanowisko 2, które wkrótce potem zostało opracowane i opublikowane przez Kazimierza Moskwę (1962; 1976, s. 198-200);
- 1961-1963 – Kazimierz Moskwa, Aleksandra Gruszczyńska i Zdzisław Kapera prowadzą prace na stanowisku 1 (K. Moskwa 1976, s. 191-198); w całości materiał ten opracowano i opublikowano dopiero w 1996 roku (S. Czopek 1996);
- 1986 i 1988 – Sylwester Czopek bada część cmentarzyska „łużyckiego” w Chodaczkowie, stanowisko 2; pełna publikacja materiałowa pochodzi z roku 1996 (S. Czopek 1996), badane wówczas sondażowo stanowisko nr 3 (osada z epoki brązu) nie doczekało się jeszcze publikacji;
- 1996 – Antoni Lubelczyk prowadzi badania na stanowiskach 8 i 28, których celem jest lokalizacja grodziska wczesnośredniowiecznego, niejako „przy okazji” odkrywa imponujący zestaw wytworów krzemienych, łączących się z końcową częścią paleolitu górnego (A. Lubelczyk 1997),
- 1996-2002 – badania (fot. 1) wielokulturowego stanowiska nr 22 (S. Czopek, J. Podgórska-Czopek), które w istotny sposób uzupełniły, a niejednokrotnie zmieniły wiedzę o pradziejach i wczesnym średniowieczu tego regionu.

Od lat 70-tych XX wieku polscy archeolodzy realizują program badawczy Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP), polegający na rejestrowaniu wszystkich znanych do tej pory stanowisk archeologicznych oraz odkrywaniu nowych w toku wiosennych i jesiennych badań powierzchniowych. Interesujący nas tutaj obszar był badany w 1984 (100-80 i 101-80 - S. Czopek, J. Podgórska-Czopek), 1985 (101-81 – S. Czopek, S. Kadrow) i 1991 roku (100-81 - S. Czopek, J. Podgórska-Czopek). Zewidencjonowano łącznie 64 stanowiska: 40 w Grodzisku Dolnym⁴, 9 - Grodzisku Górnym, 8 - Chodaczkowie, 3 - Opaleniskach, 2 - Zmysłówce i po 1 w Laszczynach i Wólce Grodzkiej. Na wszystkich stanowiskach zarejestrowano łącznie 92 fakty osadnicze.⁵ Ich specyfikację podano w tabeli:

Tabela Nr 2 Specyfika obiektów archeologicznych

Epoka	Kultura	N	%
Paleolit	Magdaleńska (?)	1	1,1
	Świderska	1	1,1
Mezolit	janisławicka (?)	1	1,1
Neolit	pucharów lejkowatych	4	4,3
	amfor kulistych (?)	1	1,1
	?	5	5,4
Kamienia (ogólnie)	?	8	8,7
Wczesna epoka brązu	Mierzanowicka	3	3,3
Epoka brązu	Trzciniecka	5	5,4
Epoka brązu-wczesna epoka żelaza	łarnobrzeńska kultura łużycka	10	10,9
	?	3	3,3
Okres rzymski	Przeworska	16	17,4

⁴ W ewidencji archeologicznej nie została wydzielona wieś Grodzisko Nowe, stąd stanowiska tam zlokalizowane określane są, jako pochodzące z Grodziska Dolnego.

⁵ Stanowiskiem w archeologii określa się wydzielone w terenie miejsce występowania śladów działalności człowieka w odległej przeszłości. Najczęściej są to osady lub obozowiska, cmentarzyska i tzw. znaleziska luźne. Fakt osadniczy natomiast określa zespół źródeł pochodzących z jednego czasu.

Pradzieje (ogólnie)	?	14	15,2
Wczesne średniowiecze		11	11,9
Średniowiecze		3	3,3
Nieokreślona		6	6,5
RAZEM		92	100,0

Dzięki badaniom powierzchniowym możliwe jest wykreślenie aktualnej mapy prezentującej wszystkie znane dziś stanowiska archeologiczne. Pokazuje ona nierówne nasycenie stanowiskami, zwracając uwagę na zagęszczenie w części południowo-wschodniej i wschodniej, w miejscu, gdzie dolina Wisłoka styka się z doliną Sanu. Tutaj także są zlokalizowane stanowiska znane najlepiej dzięki badaniom wykopaliskowym (nr 1, 2, 3 i 22 w Grodzisku Dolnym). Należy sądzić, że układ taki nie jest przypadkowy, a świadczy o rzeczywistych preferencjach osadniczych. Oznacza to, zatem, że pewne obszary były chętniej zasiedlane niż inne. W naszym przypadku dotyczy to głównie pogranicza strefy wielkodolinnej (wykorzystywanej przez Wisłok i San) i wysoczyznowej, tak specyficznej dla rejonu Grodziska Dolnego. Jest to, bowiem paralessowy mikroregion, gdzie stanowiska archeologiczne występują dość rzadko, a jeśli już są, to ograniczają się do pojedynczych śladów osadniczych. Pod tym pojęciem należy rozumieć rozproszone zabytki archeologiczne, będące świadectwem krótkotrwałych akcji osadniczych (np. sezonowych) lub innych procesów najczęściej o podłożu ekonomicznym (np. polowania, pozyskanie surowców itd.). Dostatecznie istotne znaczenie miały tutaj warunki naturalne, a przede wszystkim ograniczony dostęp do wody oraz ciężkie do uprawy gleby.

W opozycji do tego mikroregionu pozostaje obszar leżący na granicy tej strefy i wielkich dolin rzecznych z rozbudowanymi, piaszczystymi terasami. Można go określić, jako bardziej przyjazny człowiekowi pradziejowemu ze względu na nieograniczone zasoby wody, mnogość suchych, przewiewnych miejsc na wydmach, doskonale nadających się do lokalizacji osad i cmentarzyisk, lekkie do uprawy gleby oraz wielkie tereny potencjalnych pastwisk dla stad zwierząt. Drugim argumentem są wielkie ciągi komunikacyjne – wschód - zachód i północ - południe, krzyżujące się właśnie tutaj.

Powyższy przegląd głównych faktów osadniczych, jakie miały miejsce na terenie obecnej Gminy Grodzisko Dolne, pokazuje, że była to przeszłość imponująca. Dzięki specyficznym warunkom geograficznym region ten przyciągał grupy ludzkie już od starszej epoki kamienia - paleolitu. Bogactwo znajdowanego tutaj materiału zabytkowego nie sugeruje jednak ciągłości osadniczej ani tym bardziej ludnościowej w całym regionie. Są to raczej pojedyncze epizody, niekiedy trwające kilkaset lat, ale oddzielone od siebie znaczącymi przerwami w zasiedleniu. O ciągłości możemy mówić dopiero od wczesnego średniowiecza, chociaż nie wszystkie jego fazy są równie bogato reprezentowane. Dotyczy to np. słabo ryzującej się fazy plemiennej (VIII-IX wiek).

Dzięki intensywnym badaniom wykopaliskowym możemy dosyć dokładnie scharakteryzować wszystkie epoki i okresy pradziejowe, a także wczesne średniowiecze. W skali całej Polski południowo - wschodniej teren Grodziska Dolnego należy niewątpliwie do najlepiej

przebadanych. Nie oznacza to wcale zawieszenia dalszych badań terenowych. Dotychczasowe wyniki napawają bardzo dużym optymizmem w zakresie osiągnięcia odpowiedzi na pojawiające się nowe pytania badawcze. Frapującym zagadnieniem może być np. chronologia i funkcja (kurhan) kopca ziemnego położonego w centralnej części Grodziska Dolnego – stanowisko 10 (S. Czopek 2003, s. 70-71). Drugim aspektem są względy konserwatorskie. Wiele spośród znanych stanowisk narażonych jest na poważne zniszczenia, np. w wyniku systematycznego rozorywania, co dotyczy większości stanowisk zlokalizowanych na polach uprawnych. Z tych względów gościnnie dla archeologów Gmina Grodzisko Dolne może liczyć na kolejne akcje badawcze, które przyniosą zapewne odkrycie równie interesujących materiałów jak te, które znamy dzisiaj.

8.1 Zabytki archeologiczne

8.1.2 Epoka kamienia – paleolit i mezolit

Kulturą, która zamykała okres górnego paleolitu była kultura magdaleńska. Jej podstawowym sposobem pozyskiwania pożywienia były polowania na renifery. Materiały identyfikowane z tą kulturą datowane są na okres ok. XII-XI tys. p.n.e. i znane są np. z Grodziska Dolnego, pow. leżajski, Hłomczy, pow. sanocki czy Terliczki, pow. rzeszowski. (woj. Program 2014-2017)

8.1.3 Epoka brązu i wczesna epoka żelaza

Kolejnym etapem w ramach epoki brązu była jej starsza faza, kiedy to rozwijała się kultura trzciniecka (datowana od XVI w. p. n. e. do XIV/XIII w. p. n. e.). Materiały identyfikowane z tą kulturą znane są m.in. z Rzeszowa - Baranówki, Mielca, Leżajska, Grodziska Dolnego, pow. leżajski oraz Dylągówki, pow. rzeszowski.

8.1.4 Wczesne średniowiecze

Okres od 2 poł. IV w. n. e. do końca wieku V to czas ogromnych ruchów ludnościowych, określane, jako tzw. wędrówki ludów. Wskutek przemieszczeń znacznych grup ludności napłynęła ze wschodu na ziemie Polski ludność słowiańska. Wydarzenie to miało miejsce na początku VI w. Na ten właśnie okres czasu datuje się początek wczesnego średniowiecza, który trwał do połowy wieku XIII. Rozkwit osadnictwa wczesnośredniowiecznego na obszarze województwa podkarpackiego rozpoczęło pojawienie się stanowisk z materiałami wczesnosłowiańskimi (od VI wieku do VII w.). Na terenie województwa odnotowywane są one dosyć licznie. Najważniejsze stanowiska to Bachórz, pow. rzeszowski oraz Grodzisko Dolne, pow. leżajski. Odczytuje się je, jako ślad przybycia ze wschodu pierwszej fali ludności słowiańskiej.

9. WPISY DO REJESTRU ZABYTKÓW – POSTULOWANE PROPOZYCJE (wg założeń WPOnZ 2014-2017)

9.1 Przykładowe propozycje.

W rejestrze zabytków archeologicznych powinny się znajdować najbardziej wartościowe stanowiska. W tym miejscu zostaną zaprezentowane te, które zostały już wstępnie rozpoznane wykopaliskowo lub nawet przebadane w większej części, wpisu do rejestru nie posiadają:

- **Grodzisko Dolne**, gm. loco, pow. leżajski, stan. 21 – stanowisko wielokulturowe;
- **Grodzisko Dolne**, gm. loco, pow. leżajski, stan. 22 – stanowisko wielokulturowe;

9.2 Archeologiczne Ścieżki Edukacyjne – przykładowe propozycje

- **Archeologia Grodziska Dolnego: stan. 16** (osada prehistoryczna) – **stan. 10** (kopiec ziemny kurhan) – **stan. 8 i 28** (obozowisko z górnego paleolitu oraz domniemany gród wczesnośredniowieczny z osadą) – **stan. 7** (miejsce znalezienia importowanego z Imperium Rzymskiego naczynia) – **stan. 22** (wielka osada wielokulturowa – epoka brązu, wczesna epoka żelaza, okres rzymski, wczesne średniowiecze; cmentarzysko ze starszej epoki brązu) – **stan. 2** (cmentarzysko z wczesnej epoki żelaza) – **stan. 1** (cmentarzysko z młodszej epoki brązu) – **stan. 3** (osada wczesnosłowiańska).

9.3 Istniejące szlaki dziedzictwa w województwie podkarpackim

Szlak Tradycyjnego Rzemiosła Podkarpacia

Szlak tworzony przez „Fundację NADwyraz” przy udziale szeregu instytucji z terenu województwa prezentuje historyczne zawody, rzemiosła, tradycje z nimi związane. Szlak obejmuje miejscowości z różnych regionów, które zostały podzielone na trzy trasy: Leżajską, Łańcucką oraz Strzyżowsko - Tarnobrzeską. Trasa Leżajska obejmuje miejscowości: Jelna, Kuryłówka, Grodzisko Dolne, Leżajsk, Nową Sarzyną, Przychojec, Rudnik nad Sanem. Trasa Łańcucka: Brzoza Stadnicka, Handzlówka, Mazury, Medynia Głogowska, Pogwizdów. Trasa Strzyżowsko - Tarnobrzeska: Baranów Sandomierski, Glinik, Golcowa, Zawadka, Żyznów.

Każda z miejscowości prezentuje charakterystyczne dla siebie dziedziny rzemiosła takie jak: bibułkarstwo, garncarstwo, hafciarstwo, kowalstwo, malowanie na szkle, plecionkarstwo, piekarstwo.

10. DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE

Definicja dziedzictwa niematerialnego została określona w Konwencji UNESCO w Paryżu w 2003r., której zapisy Polska ratyfikowała w 2011r. Określono, że są to zwyczaje, przekazy ustne, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Jest ono przekazywane z pokolenia na pokolenie, odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Tym samym dziedzictwo niematerialne obejmuje:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu,

- sztuki widowiskowe (spektakle, widowiska),
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne,
- wiedzę o przyrodzie i wszechświecie,
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Istotnym wskaźnikiem tożsamości regionalnej są kultywowane współcześnie w Gminie Grodzisko Dolne dawne zwyczaje, w szczególności związane z obrzędowością wielkanocną. Najbardziej specyficzną formą obrzędowości wielkanocnej w Grodzisku Dolnym są straże przy Grobach Chrystusa zwane „Turkami”, urządzone w kościołach w Wielkim Tygodniu. Straże pełnią młodzi mężczyźni, ubrani w stroje nawiązujące do historycznych mundurów wojskowych, bądź też w dawne ubiory wiejskie lub małomiasteczkowe z dodatkowymi akcesoriami wojskowymi. Współcześnie na terenie gminy funkcjonuje sześć oddziałów „Turków” skupionych przy parafiach: w Grodzisku Dolnym, Wólce Grodziskiej, Grodzisku Nowym, Chodaczowie i Zmysłówce, gdzie obrzęd ma dawną tradycję i jest w dalszym ciągu praktykowany. Z Grodziskiem Dolnym jest związana, zapoczątkowana w późnym średniowieczu, działalność zakonu Bożogrobców, którzy rozpoczęli kult Grobu Chrystusa w Polsce, jak też z legendą o powrocie chłopów uczestników odsieczy wiedeńskiej w 1683r. W pozostałych wsiach i parafiach gminy obrzęd Turków upowszechnił się, jako późniejsze naśladownictwo.

W 1993 roku z inicjatywy Gminnego Ośrodka Kultury w Grodzisku Dolnym, Wojewódzkiego Domu Kultury w Rzeszowie i Muzeum Etnograficznego im. F. Kotuli w Rzeszowie zorganizowano w Grodzisku Wielkanocną Paradę Straży Grobowych i od tamtej pory, każdego roku w pierwszą niedzielę po Wielkanocy odbywają się podobne imprezy, zarówno w Grodzisku, jak i innych miejscowościach. W tych największych przeglądach folklorystycznych organizowanych obecnie w województwie podkarpackim uczestniczy – zwykle z orkiestrami – ponad tysiąc współczesnych strażników Grobu Pańskiego.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowa decyzją z 1 czerwca 2017 roku dokonał wpisu obrzędu „Turki” na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Fakt ten zmobilizuje lokalną społeczność do kontynuowania tej pięknej i widowiskowej tradycji.

Postępujące w szybkim tempie zmiany warunków życia powodują, że tradycyjna kultura ludowa, a w tym i folklor może istnieć w życiu społeczeństwa tylko w postaci folkloryzowanej. Folklorizm polega na celowym stosowaniu wybranych treści i form folkloru wydobywanych z pamięci mieszkańców wsi, bądź też czerpanych z archiwów folklorystycznych i opracowań, a następnie odtwarzanych w sytuacjach celowo zaaranżowanych, najczęściej w postaci prezentacji scenicznej. W repertuarze zespołów określanych mianem autentycznych czy też obrzędowych są inscenizowane wesela, obrzędy doroczne oraz związane z wybranymi pracami. Przykładem są zespoły działające na terenie gminy:

Zespół Regionalny „Grodziszczoki”, którego repertuar zawiera m.in. „Wesele Grodziskie”, „Poprawiny”, „Miodobranie”, „Pastuchy”, „Lamenty” oraz cykl widowisk „Od Wigilii do Trzech Króli”;

Zespół Śpiewaczo – Obrzędowy „Leszczyńska”, którego repertuar zawiera m.in.

„Chrzyciny”, „Odprawa parobka”, „Szczydry wieczór”, „Owsiaki”, „Obrzynek”.

Podstawową formą funkcjonowania tradycji we współczesnej kulturze lokalnej są prezentacje sceniczne folkloru w ramach różnego typu przeglądów, konkursów i spotkań. Każdego roku odbywa się wiele imprez folklorystycznych, zarówno o charakterze ogólnopolskim, wojewódzkim, regionalnym oraz gminnym. Których uczestnikami i laureatami są zespoły funkcjonujące w gminie:

Zespół „Grodziszczoki” laureat m.in. Nagrody im. Oskara Kolberga (1994), Medalu im. Franciszka Kotuli (1995), odznaczenia „Zasłużony dla Kultury Ludowej Województwa Podkarpackiego” (2001);

Zespół ”Leszczyńska” odznaczony „Zasłużony dla Kultury Ludowej Województwa Podkarpackiego” (2001), II nagroda w I Eurokarpackim Kulturalnym Taborze Pastorskim w Tyrawie Wołoskiej (nagroda indywidualna dla p. Marii Żak za scenariusz i reżyserię - 2008), wyróżnienie w Konkursie Grup Kolędniczych podczas XXXVIII Góralskiego Karnawału w Bukowinie Tatrzańskiej (2010), Pani Maria Żak (członek zespołu) otrzymała Odznakę „Zasłużony działacz kultury” od Ministra Kultury Rzeczypospolitej Polskiej oraz Order "Serca Matkom Wsi" nadany przez Zarząd Krajowego Związku Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych ponadto zespół jest laureatem wielu regionalnych i wojewódzkich konkursów i przeglądów.

Obok folkloru, w trakcie lokalnych przeglądów są prezentowane i promowane oryginalne potrawy wiejskie. Przykładem są liczne wyróżnienia dla zespołów i grup z terenu gminy:

- „Złota Perła” – nagroda główna w Konkursie „Nasze kulinarne dziedzictwo” roku 2001 – zorganizowanym przez dwutygodnik „Modna Gospodyni” – za tradycyjną szyszkę weselną,
- „Złota Perła” – I nagroda w Konkursie „Nasze kulinarne dziedzictwo” za chleb pszenno-razowy z piecowiska – wyróżnienie w VI Podkarpackich Prezentacjach Regionalnych Obrzędów Sobótkowych w Dukli.

Kilka potraw z Gminy Grodzisko Dolne wpisano na listę „Podkarpackie Produkty Tradycyjne”:

- **chleb pszenno-razowy z piecowiska, gołąbki z kaszy gryczanej z tartymi ziemniakami z sosem grzybowym, korowal weselny, szyszka weselna grodziska**

CHLEB PSZENNO-RAZOWY Z PIECOWISKA

ZESPÓŁ ŚPIEWACZO-OBZĘDOWY „LESZCZYŃKA” w Wólce Grodzkiej (wpis 17.04.2013)

We wsi Wólka Grodziska należącej do gminy Grodzisko Dolne, duże piece chlebowe były nieodłącznym elementem gospodarstw domowych. W nich od wielu pokoleń wypiekano popularny w Wólce chleb pszenno-razowy z piecowiska. Jest on lekko kwaśny i słony o zapachu ciasta pieczonego w piecu chlebowym opalonym drewnem. Chleb pszenno-razowy z piecowiska za swoje walory smakowe zdobył I nagrodę w konkursie „Nasze Kulinarne Dziedzictwo” w 2003 roku.

GOŁĄBKIE Z KASZY GRYCZANEJ Z TARTYMI ZIEMNIAKAMI Z SOSEM GRZYBOWYM

Koła Gospodyń Wiejskich Grodzisko Dolne, (wpis 14.05.2013 r.).

Gmina Grodzisko Dolne położona jest w powiecie leżajskim, w malowniczym, pagórkowatym terenie przeciętym doliną potoku Leszczyńka. Teren gminy charakteryzuje się znacznym potencjałem przyrodniczym i rolniczym. Produkty uprawiane na tych terenach to głównie zboża, w tym kasze, wykorzystywane później do przyrządzania wielu potraw na bazie starych receptur. Jedną z takich potraw są gołąbki z kaszy gryczanej z tartymi ziemniakami polane sosem grzybowym. Do ich przygotowania potrzebnych jest kilka składników, m. in. główka kapusty, kasza gryczana, ziemniaki, cebula, a także przyprawy – sól i pieprz.

Potrava ta jest bardzo sycąca i energetyczna, dlatego dawniej przygotowywana była podczas ciężkich prac polowych. Obecnie przygotowuje się ją zarówno, na co dzień, jak i na święta.

KOROWAL WESELNY

ZESPÓŁ ŚPIEWACZO-OBZĘDOWY „LESZCZYŃKA w Wólce Grodziskiej, (wpis 11.03.2013 r.)

Z uroczystościami weselnymi mieszkańców Grodziska Dolnego powiązany był chleb weselny zwany na terenie Podkarpacia korowalem Korowal to ciasto podobne do chleba, jednakże w smaku lekko słodkawe. To duży, dobrze wyrośnięty bochen, w przekroju przypominający ciasto drożdżowe. Dawniej zazwyczaj na wesele przygotowywało się, co najmniej dwa ciasta: jedno – w domu panny młodej, drugie – w domu pana młodego i piekło już na trzy dni przed weselem. Obecnie korowal pieczony jest podczas różnych świąt i wydarzeń lokalnych.

SZYSZKA WESELNA GRODZISKA

ZESPÓŁ ŚPIEWACZO-OBZĘDOWY „LESZCZYŃKA w Wólce Grodziskiej, (wpis 18.02.2013 r.)

W Wólce Grodziskiej, jednym z podstawowych elementów pieczywa obrzędowego była szyszka weselna grodziska. To mała, słodka bułka wypiekana w piecu chlebowym z okazji uroczystości zaślubin. Dawniej szyszki na wesela wypiekano w bardzo dużych ilościach, gdyż rozdawane były nie tylko gościom weselnym, ale również gapiom podziwiającym cały orszak weselny. Do dnia dzisiejszego we wsi Wólka Grodziska kultywowane są zwyczaje wypieku i rozdawania gościom szyszki weselnej podczas ślubu.

11 CELE I ZADANIA GMINNEGO PROGRAMU OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I OPIEKA NAD ZABYTKAMI

11.1. Główny cel Programu Opieki nad Zabytkami i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego

Głównym celem Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Grodzisko Dolne na lata 2017 – 2020 jest dążenie do poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego z zachowaniem krajobrazu kulturowego gminy oraz podwyższenie świadomości społecznej mieszkańców i właścicieli zabytkowych obiektów.

Konsekwentna długofalowa polityka gminy, w tym zakresie oraz realizacja Programu Rewitalizacji Gminy Grodzisko Dolne jest szansą na uratowanie tego dziedzictwa dla przyszłych pokoleń.

11.2 OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY GRODZISKO DOLNE. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ (ANALIZA SWOT).

SFERA DZIEDZICTWA KULTUROWO - PRZYRODNICZEGO	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> - społeczność lokalna podtrzymująca miejscową tradycję, - zespół folklorystyczny i wydarzenie kulturalne związane z promocją regionalnego folkloru, - region atrakcyjny pod względem turystyki – liczne jeziora i lasy, czyste powietrze, - bogactwo zasobów różnych grup zabytków nieruchomych, w tym archeologicznych, - duża liczba kapliczek i figur przydrożnych (kamiennych, drewnianych) – wpisanych w malowniczy krajobraz kulturowy Gminy, bogata historia Gminy, - czystość środowiska, wysokie walory przyrodnicze i krajobrazowe, wynikające z położenia Gminy, - otwartość i przychylność władz samorządowych w zakresie przedsięwzięć związanych z ochroną dziedzictwa materialnego i niematerialnego Gminy oraz walorów przyrodniczych, - dogodne warunki do rozwoju agroturystyki i rekreacji, - dobre pokrycie Gminy siecią szlaków turystycznych (oznakowane szlaki turystyczne piesze Nordic Working, Niebieski Szlak Rowerowy) 	<ul style="list-style-type: none"> - niekorzystne położenie Gminy względem siedziby powiatu i głównych ciągów komunikacyjnych - zaniedbania w zakresie stanu technicznego wielu obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków, większość obiektów znajduje się na działkach prywatnych, - niepełne wykorzystanie walorów turystycznych Gminy, - mała liczba gospodarstw agroturystycznych i miejsc noclegowych dla potencjalnych turystów - zbyt mało działań dotyczących rozwijania tożsamości regionalnej w ofercie edukacyjnej szkół (zajęcia z regionalizmu),
SZANSE – KIERUNKI DZIAŁANIA	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> - możliwość pozyskania środków finansowych na ochronę zabytków z różnych źródeł, - zachowanie zasadniczych cech krajobrazu kulturowego gminy, poprzez wykorzystanie zasobów kulturowo – przyrodniczych i archeologicznych do działań podnoszących atrakcyjność turystyczną gminy z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego, – zagospodarowanie szlaków turystycznych istniejących i nowych przy wyeksponowaniu obiektów zabytkowych i zabytków archeologicznych, - utrzymanie i eksponowanie zachowanych zabytków o walorach lokalnych, tworzących lokalny klimat, - podniesienie poziomu wiedzy w zakresie ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego, - aktywizacja ekonomiczna i społeczna wokół działalności związanej z promowaniem i utrzymaniem zasobów kulturowych, przyrodniczych i archeologicznych, - wykorzystanie walorów przyrodniczych, kulturowych i dziedzictwa w zakresie budowy oferty turystyczno – rekreacyjnej, - utworzenie nowych produktów turystycznych gminy w oparciu o istniejące i potencjalne zasoby (wykreowanie i rozwój markowego produktu turystycznego oraz skuteczne zarządzanie tymże produktem na obszarze gminy, regionu i kraju, 	<ul style="list-style-type: none"> - nadmiernie sformalizowany dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania opieki nad zabytkami, - niestabilność finansów publicznych i przepisów z nimi związanych, - brak opracowanego produktu turystycznego związanego z dziedzictwem kulturowym - zanik tradycji i tożsamości regionalnej,

<ul style="list-style-type: none"> - edukacja i popularyzacja wiedzy o lokalnym dziedzictwie kulturowym wśród dzieci i młodzieży poprzez realizację programów w przedszkolach i szkołach na terenie gminy, organizowanie wycieczek pieszych, wystaw, warsztatów, konkursów. - możliwość kontynuowania działań zmierzających do powstawania nowych i aktualizacji już istniejących szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych) wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego, - możliwość opracowywania i aktualizacji już istniejących map zabytków Gminy, jako atrakcyjnej graficznej formy promocji ułatwiającej dotarcie do wszystkich najcenniejszych elementów dziedzictwa kulturowego, w tym w oparciu o stanowisko archeologiczne nr 22, - zachowanie tożsamości regionalnej mieszkańców poprzez: pielęgnowanie tradycji, organizowanie świąt lokalnych, pikników, imprez cyklicznych, konkursów. 	
SFERA NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> - bogactwo zasobów kulturowych w obrębie gminy, które łączą różne tradycje regionalne, narodowe i religijne, - bogate dziedzictwo niematerialne i twórczość artystyczna, - obrzęd „Turki” na krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego, - silne środowisko społeczne i naukowe, świadome walorów niematerialnego dziedzictwa kulturowego gminy, - wzrost społecznego zainteresowania niematerialnym dziedzictwem kulturowym, - żywa tradycja obrzędowości wielkanocnej – Turki, - edukacja i popularyzacja wiedzy o lokalnym niematerialnym dziedzictwie kulturowym wśród dzieci i młodzieży poprzez realizację programów w przedszkolach i szkołach na terenie gminy, organizowanie wycieczek pieszych, wystaw, warsztatów, konkursów (m.in. „Moja Mała Ojczyzna”), - możliwość utworzenie historycznych, kulturowych i archeologicznych ścieżek historyczno - edukacyjnych. 	<ul style="list-style-type: none"> - starzejąca się społeczność lokalna będąca źródłem wiedzy o lokalnym dziedzictwie kulturowym, - brak kontynuatorów tradycyjnych walorów kulturowych Grodziska - częściowy zanik cech tożsamości lokalnej oraz cech lokalnego krajobrazu w wyniku niekorzystnych przekształceń historycznych i społeczno - kulturowych, - ograniczenie lokalnej tradycji do folklorystyki obrzędowości przedstawianej przez ludowe zespoły folklorystyczne, - brak pełnego rozpoznania niematerialnego dziedzictwa kulturowego gminy, w tym jego inwentaryzacji,
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> - możliwość pozyskania środków na: - opracowanie i wydanie w formie broszury, zbioru scenariuszy obrzędowości dorocznych, - opracowanie i wydanie publikacji dotyczącej gwary, określeń i powiedzeń specyficznych dla języka (gwary) terenu ziemi grodziskiej. 	<ul style="list-style-type: none"> - globalizacja, - migracje, - postępujące procesy urbanizacji i industrializacji, - stopniowe pogarszanie warunków społeczno - ekonomicznych, - zanik przekazu międzypokoleniowego, - niektóre formy przekazu

	<p>kulturowego funkcjonujące tylko w formie ustnej (bezpośredniej), co może zostać przerwane wraz ze śmiercią przekazicieli,</p> <ul style="list-style-type: none"> - zanik porozumiewania się gwara grodziską (językiem charakterystycznym dla społeczności grodziskiej).
--	---

11.3. Działania w zakresie Opieki nad Zabytkami i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego

Stosownie do wymogów *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* sprawowanie opieki nad zabytkami w Gminie Grodzisko Dolne będzie realizowane w zakresie działań wyszczególnionych w tabeli nr 3.

Tabela nr 3. Zakres realizacji Programu

Lp.	Opis działania; Czas realizacji; Realizacja
1 Opracowanie elektronicznej bazy danych: „GRODZISKIE ZABYTKI”	
1.1	Utworzenie i prowadzenie elektronicznej bazy danych „GRODZISKIE ZABYTKI” w oparciu o Gminną Ewidencję Zabytków
1.2	Rozszerzenie i uzupełnienie danych do Gminnej Ewidencji Zabytków poprzez kwerendę historyczną w archiwach, muzeach, bibliotekach i zasobach prywatnych
1.3	Opracowanie fotograficzne stanu zachowania zabytków wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków i Rejestru Zabytków Województwa Podkarpackiego
2 Utrzymanie i poprawa stanu technicznego zabytków stanowiących własności gminy	
2.1	Rewitalizacja parku dworskiego
3 Utrzymanie i poprawa stanu technicznego zabytków niestanowiących własności gminy	
3.1	Współpraca z parafią w zakresie rewitalizacji zabytków
3.2	Pomoc w kontaktach ze służbami konserwatorskimi i archeologicznymi w ramach planowanych prac objętych rewitalizacją
3.3	Określenie zasad udostępniania obiektów zabytkowych w celach turystycznych.
4. Działania w zakresie popularyzacji dziedzictwa kulturowego, w tym niematerialnego dziedzictwa	
4.1	Opracowanie i wykonanie systemu oznakowania zabytków na terenie gminy: tablice, plansze, mapy
4.2	Opracowanie ścieżek turystycznych i edukacyjnych po obiektach zabytkowych Grodziska Dolnego: <ul style="list-style-type: none"> - zaznaczenie tras na mapach gminy - opracowanie folderów prezentujących historię zabytków
4.3	Wydawnictwa popularyzatorskie - pocztówki, broszury, foldery, książki
4.4	Rozszerzenie zakładki na stronie internetowej gminy poświęconej grodziskim zabytkom
4.5	Utworzenie parku kulturowego - zagrody wiejskiej wraz z budynkami

	towarzyszającymi w formie „ETNOPARK - GRODZISKO”
4.6	Utworzenie stałej ekspozycji archeologicznej dotyczącej zabytków archeologicznych – „GRODZISKO W PRADZIEJACH” lub „PRADZIEJE GRODZISKA” lub „KRAINA ŁOWCÓW RENIFERÓW” w formie prezentacji planszowej
4.7	Opracowanie naukowe folkloru słownego - gwary w formie książki, broszury, płyty
4.8	Opracowanie planu działań w zakresie utrzymania żywych form obrzędowości m.in. TURKI, Orkiestra Włociańska, zespoły folklorystyczne tj. dokumentacja form przekazu kulturowego oraz wsparcie wszelkich działań w zakresie funkcjonowania zespołów popularyzujących dziedzictwo kulturowe Grodziska
5. Działania edukacyjne z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego	
5.1	Edukacja dzieci i młodzieży szkolnej w zakresie zapoznania z historią gminy i jej zabytkami na lekcjach o regionalizmie
5.2	Prezentacja historii gminy i jej zabytków w mediach
5.3	Konkursy na szczeblu szkoły, gminy, powiatu – historyczne oraz w formie prac pisemnych, plastycznych, fotograficznych z zakresu ochrony zabytków materialnych i niematerialnych (m.in. dziedzictwo kulturowe). Poszerzenie zakresu konkursu „Moja Mała Ojczyzna”
5.4	Inicjowanie działalności kół i innych grup społecznych ukierunkowanych na ochronę i opiekę nad zabytkami
6. Monitoring realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami	
6.1	Prowadzenie rejestru z realizacji zadań objętych Programem
6.2	Prowadzenie rejestru zmian zachodzących w obiektach wpisanych do Rejestru Zabytków i Gminnej Ewidencji Zabytków
6.3	Prowadzenie rejestru postulatów mieszkańców gminy dotyczących opieki i ochrony nad zabytkami
6.4	Sporządzanie sprawozdań z realizacji Programu

11.4. Ocena wyników Programu opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa kulturowego

W odniesieniu do gminnego programu opieki nad zabytkami *Ustawa z dnia 23 lipca*

2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowi:

- Wójt Gminy sporządza, co 2 lata sprawozdania z realizacji programu, które przedstawia się Radzie Gminy Grodzisko Dolne (zgodnie z art. 87. ust. 5.)

12. BIBLIOGRAFIA

Przy opracowywaniu programu korzystano z materiałów:

1. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2017, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów, styczeń 2014r.
2. Dzieje Ziemi Grodziskiej. By pokolenia pamiętały skąd nasz ród... (red. Włodzimierz Bonusiak), Grodzisko Dolne 2009.
3. Sylwester Czopek, Joanna Podgórska-Czopek. Pradzieje Grodziska i okolic, w: Dzieje Ziemi Grodziskiej. By pokolenia pamiętały skąd nasz ród..., (red. Włodzimierz Bonusiak), Grodzisko Dolne 2009.
4. Józef Bursza, Ruchliwość społeczna wsi małopolskiej. Studium wsi Grodzisko w pow. łańcuckim, Poznań 1947 (maszynopis).
5. Jan Grad. Z ludowych tradycji Grodziska. Obrzędy doroczne i rodzinne. Poznań 2011.
6. Jan Grad. Maszynopisy, opracowania i artykuły pisane do Gazetki z Grodziska i okolic.
7. Bogumił Pempuś. Historia Grodziska - maszynopis. Grodzisko Dolne 2008.
8. Grodzisko Dolne - www.sztetl.org.pl

Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków Kultury i Budownictwa

EWIDENCJA ZABYTKÓW ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA

GMINA GRODZISKO DOLNE

Ewidencja zabytków architektury i budownictwa

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Materiał	Datowanie	Użytkownik	Rejestr zabytków	Uwagi *
CHODACZÓW								
1.	CHODACZÓW	Zagroda a. dom	nr 3	drewn.	ok. 1900	St. Bielecki		
2.	CHODACZÓW	Dom	nr 42	drewn.	ok. 1880	L. Wnęk		remont l. 60 XX
3.	CHODACZÓW	Stodoła	nr 5	drewn.	XIX/XX	M. Kogut		karta ewidencyjna „biała”
GRODZISKO DOLNE								
4.	GRODZISKO DOLNE	Zespół kościoła parafialnego p.w. Św. Barbary a. kościół		mur.	1720-1754	Parafia Rzym. – Kat.	A – 1120 18.10.9 4	karta ewidencyjna „zielona”
5.	GRODZISKO DOLNE	b. dzwonnica		mur.	1892	Parafia Rzym. – Kat.	A – 1120 18.10.9 4	remont 1971, karta ewidencyjna „zielona”
6.	GRODZISKO DOLNE	c. ogrodzenie		mur.-żelb.	1857-1863	Parafia Rzym. – Kat.	A – 1120 18.10.9 4	z bramą główną i 3 bramkami bocznymi, remont 1977, karta ewidencyjna „zielona”

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Materiał	Datowanie	Użytkownik	Rejestr zabytków	Uwagi *
7.	GRODZISKO DOLNE	d. plebania		mur.	XVIII	Parafia Rzym. – Kat.		rozbud. pocz. XX
8.	GRODZISKO DOLNE	e. spichlerz		drewn.	1897	Parafia Rzym. – Kat.		karta ewidencyjna „biała”
9.	GRODZISKO DOLNE	Fortyfikacje		ziem.	XVI (?)			pozostałości
10.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka	tzw. „Czerwona”	drewn.	przed 1848	W. Miś		karta ewidencyjna „zielona”
11.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka	obok nr 28	mur.	1909	J. Danak		karta ewidencyjna „zielona”
12.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka	obok nr 138	mur.	1913	M. Zamorski		remont po 1944, karta ewidencyjna „zielona”
13.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka	naprzeciw nr 231, przy drodze do stacji PKP	mur.	1895			karta ewidencyjna „zielona”
14.	GRODZISKO DOLNE	Kaplica	przy drodze do Żołyni	mur.	XIX/XX	opiekun J. Ślęgiewicz		remont 1933, karta ewidencyjna „zielona”
15.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka	naprzeciw nr 267	mur.	1909	L. Pampuś		karta ewidencyjna „zielona”
16.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka	obok nr 303	drewn.	1766	H. Moszkiewicz		położenie blachy na gont 1957, karta ewidencyjna „zielona”
17.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka	obok nr 537	mur.	1910	F. Wnęk		
18.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka		drewn.	k. XIX (?)	A. Baj		remont ok. 1930 (?)
19.	GRODZISKO DOLNE	Zamek - pozostałości		mur.	XVI-XVII (?)			zniszczony XVIII (?)

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Materiał	Datowanie	Użytkownik	Rejestr zabytków	Uwagi *
20.	GRODZISKO DOLNE	Karczma zw. „Orenda”	nr 105	drewn.	ok. 1830	Z. Majkut		remont 1937, karta ewidencyjna „biała”i „zielona”
21.	GRODZISKO DOLNE	b. stodoła	nr 19	drewn.	k. XIX	A. Baj		
22.	GRODZISKO DOLNE	Zagroda a. dom	nr 21	drewn.	1910	T. Łyżeń		remont 1971
23.	GRODZISKO DOLNE	b. stajnia	nr 21	drewn.	1910			remont 1971
24.	GRODZISKO DOLNE	c. sieczkarnia	nr 21	drewn.	1890			ob. „sprzątek”, zmiana pokrycia dachu l. 50 XX, karta ewidencyjna „biała”
25.	GRODZISKO DOLNE	Zagroda a. dom	nr 77	drewn.	przed 1881	E. Baj		remont 1930, 1950, karta ewidencyjna „biała”
26.	GRODZISKO DOLNE	Zagroda a. dom	nr 109	drewn.	ok. 1890	St. Pająk		karta ewidencyjna „biała”
27.	GRODZISKO DOLNE	b. stajnia	nr 109	drewn.	ok. 1890	St. Pająk		
28.	GRODZISKO DOLNE	c. stodoła	nr 109	drewn.	ok. 1890	St. Pająk		karta ewidencyjna „biała”
29.	GRODZISKO DOLNE	Zagroda a. dom	nr 429	drewn.	k. XIX	J. Majkut		
30.	GRODZISKO DOLNE	Zagroda a. dom	nr 528	drewn.	ok. 1880	K. Zamorska		wymiana stolarki l. 30 i 50 XX, karta ewidencyjna „biała”

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Materiał	Datowanie	Użytkownik	Rejestr zabytków	Uwagi *
31.	GRODZISKO DOLNE	b. stajnia	nr 528	drewn.	ok. 1880	K. Zamorska		pokrycie dachówką 1972, karta ewidencyjna „biała”
32.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 13	drewn.	1920	F. Danak		
33.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 23	drewn.	k. XIX	J. Kłak		remont 1976
34.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 182	drewn.	ok. 1920	L. Gajewski		
35.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 256	drewn.	pocz. XX	J. Nowak		
36.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 265	drewn.	k. XIX	M. Sołek		karta ewidencyjna „biała”
37.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 267	mur.	k. XIX	L. Pempuś		
38.	GRODZISKO DOLNE	Willa	nr 268	mur.	1911	K. Tyniecka		wg proj. inż. Sadowskiego
39.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 447	drewn.	ok. 1870	L. Baj		remont 1931
40.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 484	drewn.	1923	J. Grzywna		remont l. 50 XX
41.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 568	drewn.	ok. 1900	J. Czerwonka		remont 1970, karta ewidencyjna „biała”
42.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 591	drewn.	1923	S. Wnęk		remont 1975
43.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 621	drewn.	1928	M. Maj		
44.	GRODZISKO DOLNE	Komora	nr 521	drewn.	pocz. XX	B. Usawski		
45.	GRODZISKO DOLNE	Stodoła	nr 20	drewn.	1928	F. Przeszło		
46.	GRODZISKO DOLNE	Stodoła	nr 82	drewn.	przed 1870	J. Gdańska		
47.	GRODZISKO DOLNE	Stodoła	nr 91	drewn.	ok. 1900	J. Rydzik		
48.	GRODZISKO DOLNE	Wozownia	nr 490	drewn.	pocz. XX	S. Usowski		
49.	GRODZISKO DOLNE	Kuźnia	nr 127	drewn.	ok. 1920	S. Salwach		ob. skład narzędzi rolniczych

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Materiał	Datowanie	Użytkownik	Rejestr zabytków	Uwagi *
GRODZISKO GÓRNE								
50.	GRODZISKO GÓRNE	Kapliczka z dzwonnica	obok nr 353	mur. dzwonnica – drewn.	ok. 1850 (?) dzwonnica – 1898 (?)	J. Majkut		karta ewidencyjna „biała”
51.	GRODZISKO GÓRNE	Kancelaria wójtowska	nr 289	drewn.	1906	G. Janusz		nast. sklep i mleczarnia, ob. nieużytkowana, karta ewidencyjna „biała”
52.	GRODZISKO GÓRNE	b. stodoła	nr 364	drewn.	pocz. XX	J. Kulpa		karta ewidencyjna „biała”
53.	GRODZISKO GÓRNE	Dom	nr 37	drewn.	ok. 1870	nieużytkowany		remont dachu 1960
54.	GRODZISKO GÓRNE	Dom	nr 41	drewn.	ok. 1920	S. Zięba		remont 1976
55.	GRODZISKO GÓRNE	Dom	nr 72	drewn.	XIX/XX	B. Matuszek		
56.	GRODZISKO GÓRNE	Dom	nr 390	drewn.	ok. 1870	S. Domin		
57.	GRODZISKO GÓRNE	Dom	nr 420	drewn.	przed 1880	S. Janiec		remont 1951
58.	GRODZISKO GÓRNE	Dom	nr 465	drewn.	ok. 1914	H. Sołek		
LASZCZYNY								
59.	LASZCZYNY	Kapliczka		mur.	1920	T. Mazur		
60.	LASZCZYNY	Zagroda a. dom	nr 51	drewn.	ok. 1933	A. Fron		remont po 1944, karta ewidencyjna „biała”

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Materiał	Datowanie	Użytkownik	Rejestr zabytków	Uwagi *
61.	LASZCZYNY	b. stajnia	nr 51	drewn.	k. XIX	A. Fron		
62.	LASZCZYNY	c. stodoła	nr 51	drewn.	ok. 1880	A. Fron		karta ewidencyjna „biała”
63.	LASZCZYNY	Zagroda a. stodoła	nr 57	drewn.	ok. 1890	M. Chmura		karta ewidencyjna „biała”
64.	LASZCZYNY	b. komora	nr 57	drewn.	ok. 1890	M. Chmura		
OPALENISKA								
65.	OPALENISKA	Kapliczka	w polu	mur.	ok. 1920			
WÓLKA GRODZISKA								
66.	WÓLKA GRODZISKA	Kapliczka p.w. Wszystkich Świętych	obok nr 14	mur.	1891	J. Śmiałek		zmiana pokrycia dachu i wykonanie polichromii ok. 1939, karta ewidencyjna „zielona”
67.	WÓLKA GRODZISKA – przyś. Zagrody	Kaplica p.w. Św. Józefa	obok nr 166	mur.	1892	J. Panek		karta ewidencyjna „zielona”
68.	WÓLKA GRODZISKA	Kapliczka	obok szkoły	mur.	3 ćw. XIX			karta ewidencyjna „zielona”
69.	WÓLKA GRODZISKA	Kapliczka		mur.	1903			
70.	WÓLKA GRODZISKA	Zagroda a. dom	nr 60	drewn.	1913	W. Kamiński		karta ewidencyjna „biała”

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Materiał	Datowanie	Użytkownik	Rejestr zabytków	Uwagi *
71.	WÓLKA GRODZISKA	Dom	nr 79	drewn.	1919	W. Wójcik		
ZMYSŁÓWKA								
72.	ZMYSŁÓWKA	Kapliczka	obok nr 87	mur.- drewn.	ok. 1930			
73.	ZMYSŁÓWKA – przyś. Kopanie	Karczma	nr 32	drewn.	ok. 1880			ob. dom, remont 1924, karta ewidencyjna „biała” i „zielona”
74.	ZMYSŁÓWKA	c. studnia	nr 102	drewn. – mur.	ok. 1920	St. Majewicz		karta ewidencyjna „biała”
75.	ZMYSŁÓWKA	Zagroda a. dom	nr 114	drewn.	ok. 1920	F. Golek		rozbudowa ok. 1930
CHODACZÓW								
76.	CHODACZÓW	Strażnica kolejowa „Tryńcza” z murem kamiennym		mur.	1904-1905	PKP	A-1338 z 23.07.2 010	Decyzją WKZ z dnia 21.10.2016r. wpisany do ewidencji Gminy Tryńcza

* - zapis karta ewidencyjna oznacza, że w archiwum UOZ-Delegatura w Rzeszowie znajduje się karta ewidencyjną zabytków architektury i budownictwa „zieloną” lub „białą”

Zestawienie obiektów i stanowiska archeologicznych na terenie Gminy Grodzisko Dolne rozpoznane w okresie XIX i XX wieku.

Lp.	Lokalizacja	Nr stanowiska	Chronologia (datowanie)	Data badań lub odkrycia
1.	Chodaczów	1	Domniemana osada o nieokreślonej chronologii	AZP 101-81/1 1985
2.	Chodaczów	2	Cmentarzysko tarnobrzeskiej kultury łużyckiej	1986,1988 AZP 101-81/2 1985
3.	Chodaczów	3	1.Ślad osadnictwa z epoki kamienia (2 odłupki krzemienne) 2.Obozowisko ze starszej epoki brązu (kultura trzciniecka) 3.Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (2 fr. ceramiki) 4.Osada z okresu rzymskiego (27 fr. ceramiki)	1988 AZP 101-81/12 1985
4.	Chodaczów	4	1.Ślad osadnictwa średniowiecznego (1 fr. ceramiki) 2. Ślad osadnictwa nieokreślonego chronologicznie (2 fr. ceramiki)	AZP 101-81/13 1985
5.	Chodaczów	5	1.Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (2 fr. ceramiki) 2.Ślad osadnictwa z okresu rzymskiego (4 fr. ceramiki) 3.Ślady osadnictwa średniowiecznego (4 fr. ceramiki)	AZP 101-81/14 1985
6.	Chodaczów	6	Ślad osadnictwa z okresu rzymskiego (1 fr. ceramiki)	AZP 101-81/15 1985
7.	Chodaczów	7	Osada z okresu rzymskiego (5 fr. ceramiki)	AZP 101-81/16 1985
8.	Chodaczów	8	Ślad osadnictwa z okresu rzymskiego (1 fr. ceramiki)	AZP 101-81/17 1985
9.	Grodzisko Dolne	1	1.Osada neolityczna (kultura pucharów lejkowatych) 2.Cmentarzysko tarnobrzeskiej kultury łużyckiej	1950 AZP 101-81/4 1985
10.	Grodzisko Dolne	2	1.Ślad osadnictwa, kultura (1 fr. ceramiki) 1.Cmentarzysko tarnobrzeskiej kultury łużyckiej	XIX w. AZP 101-81/5 1985
11.	Grodzisko Dolne	3	1.Ślad osadnictwa z epoki kamienia (1 odłupek krzeminy) 2.Ślady osadnictwa z okresu rzymskiego 3.Osada wczesnosłowiańska (VI w.)	1958 AZP 101-81/6 1985
12.	Grodzisko Dolne	4	Ślad osadnictwa z okresu rzymskiego (znalezisko luźne fr. importowanego naczynia terra sigilla)	AZP 101-81/7 1985

Lp.	Lokalizacja	Nr stanowiska	Chronologia (datowanie)	Data badań lub odkrycia
13.	Grodzisko Dolne	5	1. Ślad osadnictwa z epoki kamienia (fr. wiórka krzemiennego) 2. Cmentarzysko z okresu rzymskiego	AZP 101-81/8 1985
14.	Grodzisko Dolne	6	Ślad osadnictwa neolitycznego	AZP 101-81/9 1985
15.	Grodzisko Dolne	7	Osada z okresu rzymskiego	AZP 101-81/10 1985
16.	Grodzisko Dolne	8 „Zamkowa Góra”	1. Obozowisko paleolityczne 2. Ślad osadnictwa neolitycznego (kultura pucharów lejkowatych) 3. Osada lub grodzisko wczesnośredniowieczne	1996 AZP 100-81/8 1991
17.	Grodzisko Dolne	9	Domniemane cmentarzysko szkieletowe (wczesnośredniowieczne)	AZP 100-81/9 1991
18.	Grodzisko Dolne	10	Kopiec ziemny o nieustalonej chronologii	AZP 100-80/1 1984
19.	Grodzisko Dolne	11	Domniemana osada ze starszej epoki brązu	AZP 101-81/11 1984
20.	Grodzisko Dolne	12	Ślad osadnictwa z epoki kamienia (wiór krzemienno)	AZP 101-80/29 1984
21.	Grodzisko Dolne	13	Ślad osadnictwa wczesnośredniowiecznego (2 fr. ceramiki)	AZP 101-80/30 1984
22.	Grodzisko Dolne	14	Ślad osadnictwa wczesnośredniowiecznego (1 fr. ceramiki)	AZP 100-80/3 1984
23.	Grodzisko Dolne	15	Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej	AZP 100-80/4 1984
24.	Grodzisko Dolne	16	1. Ślad osadnictwa neolitycznego (1 fr. ceramiki) 2. Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (1 fr. ceramiki) 3. Osada pradziejowa (27 fr. ceramiki)	AZP 100-80/5 1984
25.	Grodzisko Dolne	17	Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (1 fr. ceramiki)	AZP 101-81/33 1985
26.	Grodzisko Dolne	18	1. Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (2 fr. ceramiki) 2. Ślad osadnictwa wczesnośredniowiecznego (1 fr. ceramiki) 3. Ślad osadnictwa nieokreślonego chronologicznie (2 fr. ceramiki)	AZP 101-81/34 1985
27.	Grodzisko Dolne	19	Osada z okresu rzymskiego (14 fr. ceramiki)	AZP 101-81/35 1985
28.	Grodzisko Dolne	20	Ślad osadnictwa (pradziejowego; 2 fr. ceramiki)	AZP 101-81/36 1985

Lp.	Lokalizacja	Nr stanowiska	Chronologia (datowanie)	Data badań lub odkrycia
29.	Grodzisko Dolne	21	1.Obozowisko neolityczne (1 fr. ceramiki, 10 odłupków krzemiennych) 2.Osada tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (7 fr. ceramiki) 3.Osada z okresu rzymskiego (11 fr. ceramiki) 4.Osada, chronologia nieokreślona (6 fr. ceramiki)	AZP 101-81/37 1985
30.	Grodzisko Dolne	22	1.Obozowisko schyłkowo - paleolityczne 2.Obozowisko mezolityczne 3.Ślady osadnictwa z wczesnej epoki brązu 4.Cmentarzysko ze starszej epoki brązu (kultura trzciniecka) 5.Osada tarnobrzeskiej kultury łużyckiej 6.Osada z okresu rzymskiego 7.Osada wczesnośredniowieczna z co najmniej 3 horyzontami chronologicznymi: wczesnosłowiańskim, plemiennym i wczesnopaństwowym.	AZP 101-81/38 1985
31.	Grodzisko Dolne	23	Osada z okresu rzymskiego (9 fr. ceramiki)	AZP 101-81/39 1985
32.	Grodzisko Dolne	24	Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (1 fr. ceramiki)	AZP 101-81/40 1985
33.	Grodzisko Dolne	25	Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (1 fr. ceramiki)	AZP 101-81/41 1985
34.	Grodzisko Dolne	26	1.Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (2 fr. ceramiki) 2.Osada z okresu rzymskiego (37 fr. ceramiki)	AZP 101-81/42 1985
35.	Grodzisko Dolne	27	1.Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (1 fr. ceramiki) 2.Osada z okresu rzymskiego (9 fr. ceramiki)	AZP 101-81/43 1985
36.	Grodzisko Dolne	28	1.Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (1 fr. ceramiki) 2.Osada z okresu rzymskiego (9 fr. ceramiki)	1954 AZP 100-81/47 1991
37.	Grodzisko Dolne	29	Osada pradziejowa (7 fr. ceramiki)	AZP 100-81/48 1991
38.	Grodzisko Dolne	30	1.osada neolityczne (3 r. ceramiki) 2.osada tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (20 fr. ceramiki) 3.osada wczesnośredniowieczna (15 fr. ceramiki)	AZP 100-81/49 1991
39.	Grodzisko Dolne	31	Osada pradziejowa (4 fr. ceramiki)	AZP 100-81/50 1991

Lp.	Lokalizacja	Nr stanowiska	Chronologia (datowanie)	Data badań lub odkrycia
40.	Grodzisko Dolne	32	Ślad osadnictwa z epoki brązu (1 fr. ceramiki)	AZP 100-81/51 1991
41.	Grodzisko Dolne	33	1. Osada z okresu wpływów rzymskich (kultura przeworska – 10 fr. ceramiki) 2. Ślad osadnictwa wczesnośredniowiecznego (2 fr. ceramiki)	AZP 100-81/52 1991
42.	Grodzisko Dolne	34	Ślad osadnictwa pradziejowego (1 fr. ceramiki)	AZP 100-81/53 1991
43.	Grodzisko Dolne	35	Ślad osadnictwa z epoki brązu (2 fr. ceramiki)	AZP 100-81/54 1991
44.	Grodzisko Dolne	36	Ślad osadnictwa pradziejowego (1 fr. ceramiki)	AZP 100-81/55 1991
45.	Grodzisko Dolne	37	Osada neolityczna (kultura pucharów lejkowatych – 4 fr. ceramiki, fragment wióra krzemienno)	AZP 100-81/56 1991
46.	Grodzisko Dolne	38	1. Ślad osadnictwa neolitycznego (kultura pucharów lejkowatych – 1 fr. ceramiki) 2. Ślad osadnictwa pradziejowego (1 fr. ceramiki)	AZP 100-87/57 1991
47.	Grodzisko Dolne	39	Ślad osadnictwa pradziejowego (1 fr. ceramiki)	AZP 100-81/58 1991
48.	Grodzisko Dolne	40	Ślad osadnictwa pradziejowego (1 fr. ceramiki)	AZP 100-81/13 1991
49.	Grodzisko Górne	1	Ślad osadnictwa (siekierka krzemienno)	AZP 100-80/2 1984
50.	Grodzisko Górne	2	1. Ślad osadnictwa pradziejowego (3 fr. ceramiki) 2. Osada (?) okres późnośredniowieczny/nowożytny	AZP 100-80/6 1984
51.	Grodzisko Górne	3	Ślad osadnictwa pradziejowego (1 fr. ceramiki, 1 odłupek krzemienno)	AZP 100-80/7 1984
52.	Grodzisko Górne	4	Ślad osadnictwa epoki kamienia (3 odłupki krzemienno)	AZP 100-80/8 1984
53.	Grodzisko Górne	5	Ślad osadnictwa wczesnobrązowego (sierp krzemienno)	AZP 100-81/59 1991
54.	Grodzisko Górne	6	1. Ślad osadnictwa ze starszej epoki brązu (kultura trzciniecka – 2 fr. ceramiki) 2. Osada pradziejowa (6 fr. ceramiki)	AZP 100-81/60 1991
55.	Grodzisko Górne	7	Ślad osadnictwa z epoki brązu (2 fr. ceramiki)	AZP 100-81/61 1991
56.	Grodzisko Górne	8	Osada tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (67 fr. ceramiki)	AZP 100-81/62 1991
57.	Grodzisko Górne	9	1. Osada ze starszej epoki brązu (kultura trzciniecka; 15 fr. ceramiki) 2. Osada tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (48 fr. ceramiki) 3. Ślad osadnictwa wczesnośredniowiecznego (fr. ceramiki)	AZP 100-81/63 1991

Lp.	Lokalizacja	Nr stanowiska	Chronologia (datowanie)	Data badań lub odkrycia
58.	Laszczyzny	1	Ślad osadnictwa z epoki kamienia (1 odłupek krzemienny)	AZP 101-81/46 1985
59.	Opaleniska	1	Domniemane cmentarzysko ciałopalne	AZP 101-80/5 1984
60.	Opaleniska	2	Domniemana osada prahistoryczna	AZP 101-80/6 1984
61.	Opaleniska	3	Ślad osadnictwa z epoki kamienia (wiertnik krzemienny)	AZP 101-80/37 1984
62.	Wólka Grodziska	1	Ślad osadnictwa neolitycznego – siekierka krzemienna	AZP 100-80/17
63.	Zmysłówka	1	Ślad osadnictwa z przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu – grot krzemienny	AZP 101-80/7 1984
64.	Zmysłówka	2	Obozowisko z epoki kamienia (rdzeń i 3 odłupki krzemienne)	AZP 100-80/10 1984

Spis treści

WPROWADZENIE.....	2
1. POŁOŻENIE I KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA GMINY.....	3
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	5
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.....	7
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	8
4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	8
4.1.1. Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004 - 2020 formułuje cel strategiczny w programie operacyjnym „Dziedzictwo kulturowe”	8
4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030.	10
4.1.3. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020.	11
4.1.4. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017.....	12
4.2. Polityka w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami w dokumentach szczebla Wojewódzkiego	15
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.....	17
5.1. Relacje programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	17
6. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY.....	18
6.1. Zarys historii Grodziska Dolnego	18
6.2. Krajobraz kulturowy i wartości niematerialne - zróżnicowanie regionalne i problem ochrony kultury ludowej.....	22
6.2.1. Grodzisko - wieś łanów leśnych.....	22
6.2.2. Grodziszczanie, jako grupa etnograficzna	25
6.2.3. Ochrona dziedzictwa kulturowego.....	27
7. ZABYTKI NIERUCHOME OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY	27
7.1 Pomniki historii i parki kulturowe	28
7.2 Rejestr zabytków	28
7.3 Pozostałe obiekty nigdzie niezakwalifikowane, a godne zauważenia i objęcia opieką.....	29
7.4 Zabytki ruchome.....	29
8. PRADZIEJE GRODZISKA I ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE	30
8.1 Zabytki archeologiczne	33
8.1.2 Epoka kamienia – paleolit i mezolit.....	33
8.1.3 Epoka brązu i wczesna epoka żelaza	33
8.1.4 Wczesne średniowiecze	33
9. WPISY DO REJESTRU ZABYTKÓW – POSTULOWANE PROPOZYCJE (wg założeń WPOnZ 2014-2017).....	34

9.1 Przykładowe propozycje.....	34
9.2 Archeologiczne Ścieżki Edukacyjne – przykładowe propozycje	34
9.3 Istniejące szlaki dziedzictwa w województwie podkarpackim	34
10. DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE	34
11 CELE I ZADANIA GMINNEGO PROGRAMU OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I OPIEKA NAD ZABYTKAMI	37
11.1. Główny cel Programu Opieki nad Zabytkami i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego.....	37
11.2 OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY GRODZISKO DOLNE. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ (ANALIZA SWOT).....	38
11.3. Działania w zakresie Opieki nad Zabytkami i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego	40
11.4. Ocena wyników Programu opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa kulturowego	41
Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków Kultury i Budownictwa	43
Zestawienie obiektów i stanowiska archeologicznych na terenie Gminy Grodzisko Dolne rozpoznane w okresie XIX i XX wieku	50